

SYNODI ET COLLECTIONES LEGUM
Vol. II

Constitutiones apostolorum

et

**Canones Pamphili ex synodo apostolico Antiocheno
Lex canonica sanctorum apostolorum
Poenae pro lapsis sanctorum apostolorum
Euchologion Serapionis**

Compositio et elaboratio

**Arcadius Baron
Henricus Pietras SJ**

Officina editoria «Wydawnictwo WAM»
Cracoviae MMVII

SYNODY I KOLEKCJE PRAW
Tom II

Konstytucje apostolskie

oraz

**Kanony Pamfilosa z apostolskiego synodu w Antiochii
Prawo kanoniczne świętych Apostołów
Kary świętych Apostołów dla upadłych
Euchologion Serapiona**

Przekład
Stanisław Kalinkowski (Konstytucje)
Agnieszka Caba (pozostałe pisma)

Układ i opracowanie

Arkadiusz Baron
Henryk Pietras SJ

Wydawnictwo WAM • Księża Jezuici
Kraków 2007

Tekst Konstytucji:
Didascalia et Constitutiones apostolorum,
edidit Franciscus Xaverius Funk, t. I, Paderbornae 1905, 1-595

Tekst pozostałych pism według:
t. II: Testimonia et scripturae propinqua, Paderbornae 1905, 145-195

© Wydawnictwo WAM, 2007

Projekt okładki
Andrzej Sochacki

ISBN 978-83-7318-527-2

NIHIL OBSTAT: Prowincja Polski Południowej Towarzystwa Jezusowego,
ks. Krzysztof Dyrek SJ, prowincjał, Kraków, 7 stycznia 2006 r., l. dz. 10/06.

WYDAWNICTWO WAM
ul. Kopernika 26 • 31-501 Kraków
tel. 012 62 93 200 • fax 012 429 50 03
e-mail: wam@wydawnictwowam.pl

DZIAŁ HANDLOWY
tel. 012 62 93 254-256
fax 012 430 32 10
e-mail: handel@wydawnictwowam.pl

Zapraszamy do naszej
KSIĘGARNI INTERNETOWEJ
<http://WydawnictwoWAM.pl>
tel. 012 62 93 260

Drukarnia Colonel, Kraków

ILLUSTRISSIMO PROFESSORI
VALDEMARO CERAN
EGREGIO PROMOTORI STUDIORUM BISANTINOLOGICORUM
AMICALITER

Arcadius Baron et Henricus Pietras offerunt

PRAEFATIO

1. QUANDO CONSTITUTIONES APOSTOLORUM SCRIPTAE SINT ET DE QUO AGANT

Investigationes nunc temporis factae demonstrant Constitutiones apostolorum Antiochiae circa 380 annum ortas esse. Huius sententiae est Marcel Metzger, qui textum eiusque gallicam translationem in serie Sources Chrétiennes edidit, hoc facto nisus, quod Concilii Constantinopolitani I, anno 381 habiti, documenta non citarent (cf. SCh 320, 58-59). Attamen argumentum hoc non est stringens, imprimis quia quaestio oritur, cur praecise auctor nomen Petri (aut Clementis) sibi usurpans Concilium anno 381 habitum citare ausus sit? M. Metzger eius rei conscius est, quippe quod scribat auctorem aequae idem Concilium respuere potuisse (cf. c. 1, in DSP 1, 70; SCh 320, 59-60) ideoque opus suum sub nomine ficto apostolorum ut vulgaretur conatum esse.

Idem dicendum est de alio Metzgeri argumento, qui dicit auctorem edictum caesaris 28 Februarii 380 anni promulgatum cultumque paganum prohibens ignorasse (cf. SCh 320, 58, n. 44), ex quo infert Constitutiones ad summum anno 380 extitisse. Ratione habita etiam hac vice auctorem nomine ficto apostolorum usurpavisse, patet, argumentum Metzgeri valore scientifico carere.

Constitutiones octo libris constant, qui variorum textuum compilatio sunt. Sex libros, qui e Didascaliis proveniunt, auctor ad adiuncta sui temporis accomodat. Pars libri septimi (ConstApost VII, 1-29) e Didache excerpta est. Prima pars libri octavi (ConstApost VIII, 3-45) cum Traditione apostolica congruit, secunda vero pars (ConstApost VIII, 47) identica est cum additis ad eam sic dictis Canonibus apostolorum.

In libro I sub titulo «Doctrina catholica de laicis» generaliter christiani cohortantur et praemonentur, ne avaritiae et animo ultioni prono indulgeant (ConstApost I, 1-2); praeterea monita viris (ConstApost I, 3-7) mulieribusque (ConstApost I, 8-10) utilia dantur.

Liber II intitulatus «De episcopis, presbyteris et diaconis», dicit de dotibus, quibus ambientes episcopatum ornati esse debent (II, 1-6); de potestate solvendi et dissolvendi (II, 7-21); de responsibilitate episcopi coram Deo (II, 22-24); de episcopo tamquam dispensatore et custode bonorum ecclesiasticorum (II, 25); de ecclesiastica hierarchia et de debita ille reverentia (II, 26-36); de episcopo tamquam legis custode (II, 37-43); de principiis ecclesiasticae potestatis iurisdictionis (II, 44-45); de salvifico Dei consilio (II, 55-59); de principiis liturgiae celebrandae (II, 57-59); de fidelitate erga Deum moribus paganis et iudaicis ingruentibus (II, 60-62). Postremo cohortatur ad studiosum laborem, ad industriam in suis necessitatibus satisfaciendis, demum ad imitandos apostolos, imprimis vero S. Paulum (II, 63).

Liber III intitulatus: «De viduis» tractat de problematibus statum vitae viduarum spectantibus et de quibusdam aliis rebus. Agitur igitur de cura viduarum in ecclesia (III, 1-5); de eo, quod mulieres a munere docendi arceantur; de recto modo agendi viduarum (III, 6-8), de eo, quod laici a muneribus sacerdotalibus exercendis prohibendi sunt, et quod eis baptizare non licet (III, 9-11); de viduarum habitudine erga benefactores, quod caute aut vix munuscula ab aliis accipere queant (III, 12-15). Postremo sub finem libri III problemata, quae munera episcoporum, presbyterorum, diaconorum et diaconissarum spectant, movet (III, 16-20). Quod magis ad librum II pertinere videtur, quippe quod is ultimum punctum tractet, e.g. de episcopo creando ad minimum per tres vel duos episcopos. Sic capita 16-20 neutiquam titulo libri respondent. Animadvertendum tamen est titulos posterius additos esse.

Liber IV intitulatus: «De orphanis» tractat de principiis modisque in adoptione liberorum servandis, episcopumque admonet illum munus patris erga orphanos exercere debere (IV, 1-2); de eo, quod orphani et viduae non debeant sua sorte abuti, vivendo faciliter aliorum dispendio (IV, 3-5); de eleemosyna accipienda, vel aliquando recusanda (IV, 6-10); demum de christianorum habitudine in familia, societate et republica (IV, 11-14).

Liber V intitulatus: «De martyribus» tractat de modo procedendi erga persecutioni obnoxios et condemnatos (V, 1-4); de imitatione Christi in patiendi (V, 5-6); de certitudine resurrectionis (V 7); de cultu martyrum (V, 8-9); de iis, quae christianum non decent (V, 10-12); demum de festis christianis, deque modo ea celebrandi (V, 13-20).

Liber VI, cui titulus: «De schismatibus», exempla schismarum in Veteri Testamento affert (VI, 1-6), deinde haereses temporibus christianorum ortum capientes nominat (VI, 7-10); fidem et doctrinam apostolorum praesentat (VI, 12-18), praesertim doctrinam apostolorum de lege (VI, 19-25); ad cavendos haereticos et explenda omnia praescripta legis cohortatur (VI, 26-30).

Liber VII intitulatus: «De vita, eucharistia et imitatione christiana» disserit, libro Didache innixus, viam vitae et viam mortis (VII, 1-19); praebet diversa monita et ordinationes gratitudinem, baptismum, ieiunium, et modum vivendi eorum, qui verbis dominicae orationis utuntur, spectantes (VIII, 20-24); de eucharistia mystica et de gratiarum actione post sacram communionem, deque gratiis agendis pro sacro oleo (VIII, 25-27); de cura eucharisticae participationis in orthodoxa communitate (VII, 28); de fructibus aliisque donis afferendis (VII, 29); de celebratione diei dominicae (VII, 30); de dotibus candidatorum ad statum clericalem iniendum (VII, 31); de temporibus novissimis (VII, 32); de benedictionibus, seu diversis modis orationis assiduae (VII, 33-38); de catechumenis et de orationibus baptismalibus (VII, 45). Insuper hic liber elenchum episcoporum ab apostolis institutorum praesentat (VII, 46) nec non dicit de oratione ad decursum totius diei disparitam (VII, 47-49).

Liber VIII intitulatus «De charismatibus, ordinibus et canonibus ecclesiasticis» disserit de charismatibus et auctoritatibus in ecclesia (VIII, 1-3); de traditione apostolica circa ordinationes episcoporum et de Eucharistia (VIII, 4-15); de modo clericos ordinandi atque de diversis ecclesiae orationibus (VIII, 16-46). Ad librum VIII addita est collectio 85 Canonum apostolorum (VIII, 47, 1-85), quae sub hoc titulo independenter a Constitutionibus vagabantur. In iis cernitur manifeste influxus synodorum in Ancyra (314), Neocaesarea (314-319), Nicaea (325) (oec. I), Antiochia (ca. 318-331), Gangra (ca. 340), Laodicea (exeunte saeculo IV).

In canone 50 theologia trinitaria longius enucleatur, simul ac modus baptizandi praesentatur. Duae principales versiones huius canonis asservatae sunt. Quorum longior videtur authentica et vetustior (cf. Sch 336, 10 n. 502). Infeliciter, longior versio non est asservata in originali graeco; in graecum tamen ab E. Schwarz rursus versa est (cf. Sch 336, 11, n. 503). Ob brevior versionem canonis 50 nonnulli censebant Canones apostolorum saeculis a IV ad VI extitisse. Si tamen versionis longioris ratio habeatur, possumus coniectare eos simul cum reliquis libris Constitutionum apostolorum ortos esse (cf. Sch 336, 10, n. 502).

2. DE CIRCUMIECTU, IN QUO CONSTITUTIONES ORTAE ET QUOMODO IN ORIENTE ET OCCIDENTE RECEPTAE SUNT

In opere F. X. Funk, *Didascalia et Constitutiones apostolorum*, I, pag. 15 legimus: „Quamquam Constitutiones a synodo illa reprobatae sunt, tamen nec tempore futuro a Graecis neglegebantur. Synodus eas ab haereticis quidem dicens foedatas esse, ab apostolis vero originem ducere, ipsa eas ma-

gni aestimandi causa fuit. Revera opus etiam a posteris tanquam scriptura apostolorum saepius laudabatur”.

Constitutiones numquam in ecclesia acceptae sunt, neque in Oriente nec in Occidente. Ecclesia orientalis accepit solum sic dictos Canones apostolorum (cf. Synodus Quinisexta (691/692), c. 2, quae loquitur de 85 canonibus, sed ultimum eorum, in quo iubetur Constitutiones admitti quasi a Clemente traditas tamquam scripturas a Deo inspiratas, non agnovit. Id ideo accidit, quia Constitutiones inter apocrypha numerandae sunt (auctor earum nomine fictioso Petri Apostoli usus est), ecclesia vero erga talia scripta diffidens est. Manifestum vero est collectiones legum apocrypharum non admittendas esse. Tamquam pote argumentum, cur Constitutiones reiciendae sint, praestabatur opinio eas erroribus arianis infectas esse (cf. SCh 336, 12, n. 505). Ecclesia occidentalis e decreto Gelasiano (Denz. 166) totaliter eas ut apocryphas improbavit. Solum ecclesia Aethiopica, in quantum nos comperimus, illas accepit et iuxta votum auctoris (cf. CanApost 85) eas tamquam inspiratas agnoscit atque in numerum librorum canonis Novi Testamenti ducit.

Ex analysi tamen Constitutionum erui potest earum argumentum existimationem arianam aperte non praeseferre. Perpendendum est, cur ita se res habeant: Utrum aliquis textum emendaverit, expurgaveritque a sententiis doctrinae ab ecclesia agnitae (de quo plures interpolationes in textu testantur, inter alia terminum homoousios introducentes), an ipse auctor, contendens, ut quam plurimi e quinque factionibus in ecclesia Antiochaena textum admitterent, ex industria et conscie opiniones exaggeratas cuiusvis earum vitaverit.

Similiter, indubitanter probari potest Constitutiones in circumiecto iudaeo-christiano ortas esse. Constat, in secundo dimidio saeculo IV in Antiochia, quae 500 milia habitantium, inter quos plus quam 60 milia iudaeorum, numerabat, multa communitas christianorum considebat. Quo explicari potest, cur fragmenta subordinationistica in textu inveniantur. Insuper Constitutiones celebrationem sabbati et dominicae promovent (sabbati, ut diei, in quo Deus a creatione quievit; dominicae, ut diei resurrectionis Christi), simulque ab institutis iudaeorum implendis abalienant (cf. II, 60-62). Similiter, usque ad nostra tempora sabbatum ab ecclesia aethiopiensi, quae Constitutiones hucusque servat et ut inspiratas tenet, celebratur.

Textus asservatus indicia plurium interpolationum et emendationum praesefert, adeo ut difficile sit authenticum eius tenorem stabilire. Clare hoc elucet exemplo plurium adiunctarum doxologiarum, quae in diversis manuscriptis varias formas induunt, quod argumento est verisimiliter Constitutiones a variis communitatibus adhibitas fuisse.

Hoc loco problema receptionis Constitutionum ab earum ortu usque ad Synodum Quinisexta anno 692, et postea ab isto Synodo usque ad hunc diem fuse non tractabimus. Similiter neque Marcel Metzger (1985-1987), nec Domenico Spada et Dimitrios Salachas (2001) hoc problema non tangunt. Solummodo F. X. Funk in volumine II (1905) 14-40, testimonia de Constitutionibus apostolorum edidit. Quod vero notatu dignum est, Concilium Vaticanum II (Decr. De presbyterorum ministerio et vita) aliquoties II librum Constitutionum, cuius nostra multum interest (nempe II, 28, 4; 34, 3; 47, 1: VIII, 12, 3), advocat atque citat tria fragmenta e libro VIII, versione latina. Et primum, quod e Didascalibus (II, 59, 1-3) provenit: „Cum doces, episcopo, iube et exstimula populum, ut assidue ecclesiam frequentet, ut visitet eam quotidie mane et vespere, neve eam praetereat; ut veniat illuc frequenter, ne vulneret ecclesiam sese ab ea removendo, neve sauciat corpus Christi”, etc. Fragmentum secundum et tertium Constitutionum (II, 26, 7) dicit: „Presbyteri doceant divinam doctrinam, quia et Christus mittens nos dixit: Euntes docete”. Fragmentum VIII, 1, 20 admonet: „Episcopus ne extollat seipsum supra diaconos et presbyteros, hi vero supra populum, quia communitas illis omnibus constat”. Citamus has breves sententias, quia nostrum thema spectant. Insuper, notandi pretium est Catechismus Ecclesiae Catholicae (nn. 1331 et 2760) mentionem facit Constitutionum apostolorum, sed solummodo qua testimonium usum liturgicorum.

Non est igitur dubitandum, quin ex parte theologi, iurisperiti et rerum gestarum XXI saeculi scriptoris opus hoc magni momenti sit, quia cernere sinit non solum varias impulsiones in evolutione iuris ecclesiastici saeculo IV, sed, nostro animo, unicum conamen est creandi ius in ecclesia, fundando illud in Sacra Scriptura, non vero in iure Romano, licet et hoc aliquantulum attingatur. Constitutiones citant Sacram Scripturam, eius sententias circumloquendo, compilando locos excerptos e diversis libris, modo et numero, qui nusquam alibi in codice iurium ab ecclesia accepto inveniuntur, neve sufficienter hoc elaboratum est in ulla editione critica hucusque facta.

3. ARGUMENTUM ET COMPOSITIO PRAESENTIS EDITIONIS CONSTITUTIONUM

Praesens tomus exhibet Constitutiones apostolorum (textum graecum secundum Didascalia et Constitutiones apostolorum, edidit Franciscus Xaverius Funk, t. I, Paderbornae 1905, 1-595), quarum partem integram constituunt sic dicti Canones apostolorum. Addidimus et brevia scripta, quae simile argumentum continent, quaeque eodem tempore orta sunt, nempe Canones apostolorum synodo Antiochenae adscripti (Scilicet e canonibus eorundem synodicis pars eorum quae inventa sunt in bibliotheca Origenis);

Lex canonica sanctorum apostolorum; Sanctorum apostolorum poenae pro lapsis et Euchologion Serapionis (textum graecum secundum Didascalia et Constitutiones apostolorum, edidit Franciscus Xaverius Funk, t. II, Testimonia et scripturae propinquae, Paderbornae 1905, 145-195).

In elaboratione nostra lector inveniet duo genera annotamentorum:

Numeris Arabicis (1, 2, 3...) signamus annotamenta technica, fontes diversos spectantia, e.g. Sacram Scripturam, testimonia veterum, aliosque eiusmodi textus, nec non adiumenta bibliographica. Annotamenta haec paginis textum originale continentibus inveniuntur. Quamquam lingua Latina hic adhibita est, speratur, caractere annotationum argumenti spectato, id fere nullam difficultatem lectori etiam linguam hanc non callenti allaturum, lectoribus vero, qui exteris linguis pollent, id adiumento fore.

Litteris maiusculis (A, B, C...) in versione Polonica signamus annotamenta Polonum lectorem spectantia, quae consistunt in commentariis et praecipue in explicatione terminorum a synodalibus Patribus usurpatorum, quorum sensus difficulter in Polonica versione univoce redduntur. In hisce annotamentis praeterea adiuncta historica et iuridicus contextus cum theologicis problematibus connexus praesentantur, lectorum et investigatorum, qui non semper tales sunt, qui omnes quaestiones enodare queant, emolumento in mente habito. Annotamenta ergo indolem auxiliarem praestant, ideoque lectores spectant, qui arte et studio hisce problematibus non dant operam.

In ConstApost II-VI verba non linea subiecta e Didascalibus orta sunt et verba linea subiecta orta auctore Constitutionum. In libro VII ConstApost verba linea subiecta e Didache orta sunt. Quoniam vero textus Didache brevis est, addidimus illud sub textu (textum graecum secundum Didascalia et Constitutiones apostolorum, edidit Franciscus Xaverius Funk, t. I, Paderbornae 1905, 386-422) simul cum translatione Polonica.

In fine totius operis inveniuntur elenchi: biblicus, documentorum ecclesiasticorum (concilia, synodi, summi pontifices, collectiones legum), scriptorum, nominum propriorum nec non index rerum. Quod indicem nominum et rerum attinet, benevolo lectori suademus, ut concreta fragmenta textus Constitutionum apostolorum atque aliorum breviorum scriptorum in hac editione additorum inspicat.

Cracoviae, die 2 Februarii A. D. 2007.

WPROWADZENIE

1. KONSTYTUCJE APOSTOLSKIE, CZAS POWSTANIA I TEMATYKA

Współcześni badacze wskazują, że *Konstytucje apostolskie* powstały w Antiochii około 380 roku. Marcel Metzger, wydawca tekstu wraz z jego francuskim przekładem w edycji *Sources chrétiennes* opiera to między innymi na fakcie, że *Konstytucje* nie cytują Soboru Konstantynopolańskiego I z 381 roku (por. SCh 320, 58-59). Argumentacja ta jest nie do przyjęcia, już chociażby z tego prostego powodu, że nie wiadomo, dlaczego autor piszący w imieniu Piotra Apostoła miałby cytować sobór z 381 roku. M. Metzger jest tego świadom, ponieważ pisze, że autor mógł równie dobrze kontestować tenże sobór (por. kan. 1 w DSP 1, 70; SCh 320, 59-60), i dlatego propagował swoje dzieło pod imieniem apostołów.

To samo dotyczy argumentu Metzgera, który pisze, że autor nie znał edyktu cesarskiego wydanego 28 lutego 380 roku, w którym zakazano kultów pogańskich (por. SCh 320, 58 num. 44), i wyciąga z tego wniosek, że *Konstytucje* powstały najpóźniej w 380 roku. Jeśli i tu uwzględnimy, że autor podszywa się pod apostołów, to i ta argumentacja Metzgera nie ma większej wartości historycznej.

Konstytucje tworzy osiem ksiąg stanowiących kompilację różnych tekstów. I tak pierwsze sześć ksiąg pochodzą zasadniczo z *Didascoliów*, które autor dostosowuje do wymogów swojego czasu; część księgi siódmej (*ConstApost* VII, 1-32) – z *Didache*, pierwsza część księgi ósmej (*ConstApost* VIII, 3-45) – z *Tradycji apostolskiej*, a drugą (*ConstApost* VIII, 47) tworzą dodane do niej tak zwane *Kanony apostolskie*.

Księga I zatytułowana «Katolicka nauka o świeckich» podaje wskazania ogólne dla chrześcijan przestrzegając przed chciwością i odwetem (*ConstApost* I, 1-2) oraz wskazania stanowe osobno dla mężczyzn (*ConstApost* I, 3-7) i dla kobiet (*ConstApost* I, 8-10).

Księga II zatytułowana «O biskupach, prezbiterach i diakonach» mówi: o przymiotach kandydata na biskupa (II, 1-6); o władzy wiązania i rozwiązywania (II, 7-21); o odpowiedzialności biskupa przed Bogiem (II, 22-24); o tym, że biskup jest administratorem i stróżem dóbr kościelnych (II, 25); o hierarchii kościelnej i należnym jej szacunku (II, 26-36); o tym, że biskup jest strażnikiem prawa (II, 37-43); o zasadach sądownictwa kościelnego (II, 44-54); o zbawczej inicjatywie Boga (II, 55-56); o zasadach związanych ze sprawowaniem liturgii (II, 57-59); o wierności Bogu wobec praktyk pogańskich i żydowskich (II, 60-62) oraz w zakończeniu, które jest zachętą do gorliwej pracy i samodzielnym zaspokajaniu swoich potrzeb, zachęca do naśladowania apostołów, w tym szczególnie św. Pawła (II, 63).

Księga III zatytułowana «O wdowach» porusza problemy związane ze stanem wdów, ale nie tylko. Mówi się w niej o opiece nad wdowami ze strony Kościoła (III, 1-5), o zakazie nauczania przez kobiety oraz o właściwej postawie wdowy (III, 6-8), o zakazie pełnienia przez świeckich funkcji kapłańskich oraz udzielania chrztu (III, 9-11), o postawie wdów wobec dobrodziejów, z zastrzeżeniem że nie można przyjmować wszystkiego, co ktokolwiek chce im ofiarować (III, 12-15) i wreszcie na końcu, księga III porusza problemy dotyczące posługi biskupa, prezbitera, diakonów i diakonis (III, 16-20), co powinno raczej być w księdze II (ostatni punkt przykładowo mówi o ustanawianiu biskupa przynajmniej przez trzech lub dwóch biskupów (tak że rozdziały 16-20 nie mają żadnego odniesienia do tytułu księgi; należy jednak przypomnieć, że tytuły zostały dodane później).

Księga IV zatytułowana «O sierotach» mówi o zasadach adopcji, przypominając biskupowi, że jest ojcem sierot (IV, 1-2), o nienadużywaniu własnego sieroctwa lub wdowieństwa do łatwego życia na koszt innych (IV, 3-5), o przyjmowaniu jałmużny, ale nie od każdego (IV, 6-10), i wreszcie o postawie chrześcijan w rodzinie, wspólnocie i w państwie (IV, 11-14).

Księga V zatytułowana «O męczennikach» mówi o postawie wobec prześladowanych i skazańców (V, 1-4), o naśladowaniu Chrystusa w cierpieniu (V, 5-6), o pewności zmartwychwstania (V, 7), o czci męczenników (V, 8-9), o tym, co nie przystoi chrześcijaninowi (V, 10-12), i wreszcie o chrześcijańskich świętach i sposobach ich obchodzenia (V, 13-20).

Księga VI zatytułowana «O schizmach [i herezjach]» podaje przykłady schizm w Starym Testamencie (VI, 1-6), wymienia herezje czasów chrześcijańskich (VI, 7-10), prezentuje wiarę i naukę apostołską (VI, 11-18), apostołską naukę o prawie (VI, 19-25), przestrzega wreszcie przed heretykami i pełnieniem wszystkich przepisów Prawa (VI, 26-30).

Księga VII zatytułowana «Życie, dziękczynienie i wtajemniczenie chrześcijańskie» omawia, w oparciu o *Didache*, drogę życia i drogę śmierci (VI,

1-19), podaje różne rozporządzenia o wdzięczności, o chrzcie, o poście, o postawie życiowej modlących się słowami Modlitwy Pańskiej (VI, 20-24), o mistycznej eucharystii i dziękczynieniu po komunii oraz za Boży olej (VI, 25-27. 35), o trosce uczestniczenia w Eucharystii we wspólnocie prawowiernej (VI, 28), o przynoszeniu owoców i darów (VI, 29), o świętowaniu niedzieli (VI, 30), o przymiotach kandydatów na duchownych (VI, 31), o czasach ostatecznych (VI, 32) oraz o błogosławieństwach, czyli różnych formach modlitwy nieustannej (VI, 33-38), o katechumenacie i modlitwach chrzcielnych (VI, 39-45). Ponadto podaje listę biskupów ustanowionych przez apostołów (VI, 46) oraz mówi o modlitwie w ciągu dnia (VI, 47-49).

Księga VIII zatytułowana «O charyzmatach, święceniach i kanonach kościelnych» omawia: charyzmaty i godności w Kościele (VIII, 1-3), przekaz Apostołów o święceniach biskupich i Eucharystii (VIII, 4-15), sposób wyświęcania duchownych oraz inne modlitwy Kościoła (VIII, 16-46). Do księgi ósmej dołączony jest zbiór 85 *Kanonów Apostolskich* (VIII, 47), które pod takim tytułem krążyły niezależnie od konstytucji. Widać w nich wyraźny wpływ synodów w Ancyrze (314); Neocezarei (314-319), Nicei (325), Antiochii (ok. 328; 341), Gangrze (ok. 340), Laodycei (koniec IV wieku). Kanon 50 stanowi dłuższe rozwinięcie teologii trynitarniej przy okazji omawiania sposobu udzielania chrztu. Zachowały się dwie zasadnicze wersje tego kanonu, z których dłuższa wydaje się być autentyczna i starsza (por. Sch 336, 10 num. 502). Niestety wersja dłuższa tego kanonu nie zachowała się w oryginale greckim; retrowersji tekstu dokonał E. Schwartz (por. Sch 336, 11 num. 503). Ze względu na krótszą wersję kanonu 50 uważano, że *Kanony Apostolskie* powstały pomiędzy IV a VI wiekiem. Uwzględnienie wersji dłuższej pozwala przypuszczać, że mogły powstać równocześnie z pozostałymi księgami *Konstytucji* (por. Sch 336, 10 num. 502).

2. ŚRODOWISKO POWSTANIA *KONSTYTUCJI* I ICH RECEPCJA NA WSCHODZIE I NA ZACHODZIE

W F. X. FUNK, *Didascalia et Constitutiones apostolorum*, I, str. XV czytamy: «Quamquam Constitutiones a synodo illa reprobatae sunt, tamen nec tempore futuro a Graecis neglegebantur. Synodus eas ab haereticis quidem dicens foedatas esse, ab apostolis vero originem ducere, ipsa eas magni aestimandi causa fuit. Revera opus etiam a posteris tanquam scriptura apostolorum saepius laudabatur».

Konstytucje nigdy nie zostały przyjęte przez Kościół ani na Wschodzie, ani na Zachodzie. Kościół na Wschodzie przyjął jedynie tak zwane *Kanony apostolskie* (por. synod w *Quinisexta* (691/692), kan. 2, który mówi o 85

kanonach, ale nie uznaje ostatniego z nich, nakazującego uznanie *Konstytucji* przekazanych rzekomo przez Klemensa jako pism natchnionych). Stało się tak dlatego, że konstytucje są pismem apokryficznym (ich autor podpisywał się imieniem Piotra Apostoła), a Kościół nieufny był wobec takich pism. Ponadto, jest rzeczą oczywistą, że nie można przyjąć zbioru praw będącego apokryfem. W uzasadnieniu odrzucenia *Konstytucji* podano fakt, że są one skażone błędami ariańskimi (por. SCh 336, 12 num 505). Kościół na Zachodzie na mocy dekretu gelażyńskiego (Denzinger 166) odrzucił całość jako apokryficzną. O ile wiemy, jedynie Kościół etiopski przyjął je i zgodnie z życzeniem ich autora (por. *CanApost* 85) uznaje je za natchnione i wymienia w kanonie Nowego Testamentu.

Analiza *Konstytucji* skłania do wniosku, że ich treść nie zawiera jawnie ariańskiego poglądu. Ważne jest tu i to, dlaczego tak jest: czy dlatego, że ktoś poprawił tekst czyszcząc go z poglądów sprzecznych z poglądami uznawanymi przez Kościół (świadczą o tym liczne interpolacje w tekście, wprowadzające między innymi termin *homoouios*), czy też dlatego, że już autor starając się o przyjęcie tekstu przez możliwie liczne z pięciu istniejących w Kościele antiocheńskim ugrupowań, celowo i świadomie unikał i nie wprowadzał skrajnych poglądów żadnego z nich.

Podobnie, można by dowieść ponad wszelką wątpliwość, że *Konstytucje* powstały w środowisku judeochrześcijańskim. Wiadomo, że w drugiej połowie IV wieku w ponad półmilionowej Antiochii było ponad 60 tys. Żydów oraz liczna grupa judeochrześcijan. Tłumaczyłoby to występowanie tekstów o charakterze subordynacjonistycznym. Ponadto *Konstytucje* polecają świętowanie soboty i niedzieli (soboty jako dnia zakończenia przez Boga dzieła stworzenia, niedzieli zaś jako dnia zmartwychwstania Chrystusa), równocześnie przestrzegając przed wypełnianiem zwyczajów żydowskich (por. II, 60-62). Podobnie, świętuje do dziś szabat Kościół etiopski, który – jak wspomniano – zachowuje *Konstytucje* i traktuje je jako natchnione (por. hasło «Chrześcijaństwo etiopskie», w: *Leksykon pojęć teologicznych i kościelnych*, WAM 2002, 51).

Zachowany tekst nosi na sobie znamiona wielu interpolacji i dokonywanych rewizji tekstu, tak że nie jest łatwe jednoznaczne ustalenie tekstu krytycznego. Widać to wyraźnie na przykładzie licznych dołączanych doksologii, które w różnych manuskryptach brzmią odmiennie i są prawdopodobnie świadectwem korzystania z *Konstytucji* przez różne ugrupowania chrzecijan.

Przy tej okazji pojawia się także problem recepcji *Konstytucji* od czasu powstania aż do synodu *Quinisexta* w 692 roku oraz od tego synodu aż do dziś, którego tutaj szerzej nie podejmujemy. Problemu tego nie omawia ani Marcel Metzger (1985-1987), ani Domenico Spada i Dimitrios Salachas (2001); jedynie

F. X. Funk, w tomie II z 1905, 14-40 zebrał świadectwa o *Konstytucjach*. Znamienne, że Sobór Watykański II, powołuje się kilkakrotnie na interesującą nas księgę II *Konstytucji* (w dekreście *De presbyterorum ministerio et vita*) (idzie o II, 28, 4; 34, 3; 47, 1; VIII, 12, 3) oraz cytuje trzy fragmenty, jeden i drugi z drugiej, a trzeci z ósmej księgi (wszystkie z wersji łacińskiej). Pierwszy pochodzący właściwie z *Didaskaliów* (II, 59, 1-3: „Gdy nauczasz, biskupie, nakazuj i zachęcaj lud, aby regularnie uczęszczał do kościoła, aby przychodził tam codziennie rano i wieczorem, i żeby nigdy go nie omijał; niech przychodzi regularnie, a niech nie rani Kościoła przez odsuwanie się od niego i nie kaleczy ciała Chrystusa”, itd.), drugi i trzeci z *Konstytucji* (II, 26, 7: „Prezbiterzy niechaj będą nauczycielami Bożej nauki, gdyż i Chrystus wysyłając nas powiedział: Idźcie i nauczajcie...”; VIII, 1, 20: „Biskup niechaj nie wywyższa się nad diakonów i prezbiterów, a prezbiterzy nad lud, albowiem wspólnota składa się z nich wszystkich”). Przytaczamy te trzy krótkie zdania, ponieważ dotyczą interesującego nas tematu. Ponadto, warto zauważyć, że *Katechizm Kościoła Katolickiego* (num. 1331; 2760) wspomina o *Konstytucjach apostoelskich*, ale jedynie w aspekcie świadectwa o zwyczajach liturgicznych.

Nie ulega więc wątpliwości, że z punktu widzenia teologa, prawnika czy historyka XXI wieku, dzieło to jest ważne. Nie tylko pozwala ono zobaczyć różne tendencje w rozwoju prawodawstwa kościelnego w IV wieku, ale naszym zdaniem stanowi bodajże jedyną próbę stworzenia prawa w Kościele na podstawie Biblii, a nie prawa rzymskiego, choć i ono szczątkowo pozostaje w jego tle. *Konstytucje* cytują Biblię, parafrazują, kompilują zdania biblijne pochodzące z różnych ksiąg w taki sposób i w takiej ilości, że nie występuje to w żadnym innym przyjętym przez Kościół kodeksie praw, ani nie zostało to opracowane w sposób zadowalający w żadnym dotychczasowym wydaniu krytycznym.

3. ZAWARTOŚĆ I UKŁAD OBECNEGO WYDANIA *KONSTYTUCJI*

Niniejszy tom obejmuje *Konstytucje apostoelskie* (tekst grecki według: *Didaschalia et Constitutiones apostolorum*, edidit Franciscus Xaverius Funk, t. I, Paderbornae 1905, 1-595), których integralną częścią są tak zwane Kanony Apostoelskie. Dodajemy krótkie pisma o podobnej tematyce i zbliżonym czasie pochodzenia, a mianowicie: *Kanony Pamfilosa z apostoelskiego synodu w Antiochii* (czyli z tychże kanonów synodalnych część znalezionych w bibliotece Orygenes); *Prawo kanoniczne świętych Apostołów*; *Kary świętych Apostołów dla upadłych* oraz *Euchologion Serapiona* (tekst grecki według: *Didaschalia et Constitutiones apostolorum*, edidit Franciscus Xaverius Funk, t. II: Testimonia et scripturae propinqua, Paderbornae 1905, 145-195).

W naszym opracowaniu Czytelnik odnajdzie przypisy o podwójnej numeracji: cyfrowej i literowej. Cyframi arabskimi (1, 2, 3...) oznaczamy wszelkie odniesienia o charakterze technicznym, to znaczy do Biblii, do źródeł tekstu, do starożytnych świadectw oraz do bibliografii. Przypisy te znajdują się na stronie z tekstem oryginalnym i chociaż zostały sporządzone w wersji łacińskiej, to jednak ze względu na charakter podanych w nich danych nawet Czytelnikowi nie znającemu łaciny nie przysporzą trudności w ich rozumieniu, a na pewno ułatwią korzystanie z naszego wydania również Czytelnikom nie znającym języka polskiego.

Noty oznaczone dużymi literami łacińskimi (A, B, C...) umieszczone są na stronie z polskim tłumaczeniem i zawierają zasadniczo wyjaśnienie skierowane do Czytelnika polskiego. Podajemy w nich między innymi problemy związane z właściwym rozumieniem stosowanych w konstytucjach terminów, których niejednokrotnie nie można oddać w języku polskim w sposób jednoznaczny. Ponadto, staramy się w nich ukazywać szerszy kontekst zarówno historyczny i teologiczny, jak również prawny, rozpatrywanych problemów teologicznych, mając na uwadze przede wszystkim Czytelników i badaczy, którzy przecież nie zawsze muszą być zorientowani w poruszanej w danym miejscu problematyce. Mają więc one charakter pomocniczy i skierowane są szczególnie do Czytelników nie zajmujących się na co dzień tego typu sprawami.

W *ConstApost* II – VI podkreślamy słowa dodane przez kompilatora konstytucji w porównaniu do tekstu *Tradycji apostołskiej*, którą się posługiwał. Natomiast w *ConstApost* VII podkreślamy tekst *Didache*, z którego korzystał autor kompilacji. Ze względu na to, że tekst *Didache* jest krótki, dołączamy go pod tekstem (tekst grecki według: *Didascalia et Constitutiones Apostolorum*, edidit Franciscus Xaverius Funk, t. I, Paderbornae 1905, 386-422) wraz z polskim przekładem.

Dzieło kończą indeksy: biblijny, dokumentów kościelnych (sobory, synody, papieże, kolekcje praw), pisarzy, imion własnych oraz indeks rzeczowy. Zarówno w indeksie imion własnych, jak i w indeksie rzeczowym odsyłamy Czytelnika do konkretnych fragmentów tekstu *Konstytucji apostołskich* oraz innych dodanych w niniejszym wydaniu krótkich pism.

Kraków, 2 lutego 2007 roku

Konstytucje apostolskie

Constitutiones apostolorum

ΔΙΑΤΑΓΑΙ ΤΩΝ ΑΓΙΩΝ ΑΠΟΣΤΟΛΩΝ
ΔΙΑ ΚΛΗΜΕΝΤΟΣ

[Πρ.]

- 1.¹ Οἱ ἀπόστολοι καὶ οἱ πρεσβύτεροι πᾶσι τοῖς ἐξ ἐθνῶν πιστεύουσιν
5 ἐπὶ τὸν κύριον Ἰησοῦν Χριστόν·
«χάρις ὑμῖν καὶ εἰρήνη ἀπὸ»² τοῦ παντοκράτορος «θεοῦ» διὰ «τοῦ κυρίου»
ἡμῶν «Ἰησοῦ Χριστοῦ πληθυνθείη»³ ἐν ἐπιγνώσει αὐτοῦ.
2. Θεοῦ φυτεία⁴ ἡ καθολικὴ ἐκκλησία καὶ ἀμπελὼν αὐτοῦ ἐκλεκτός⁵,
οἱ πεπιστευκότες εἰς τὴν ἀπλανῆ θεοσέβειαν αὐτοῦ, οἱ τὴν αἰώνιον καρ-
10 πούμενοι διὰ πίστεως βασιλείαν αὐτοῦ⁶, δύνανται αὐτοῦ εἰληφότες καὶ
μετουσίαν ἁγίου πνεύματος, ὥπλισμένοι διὰ Ἰησοῦ καὶ ἐνστερνισμένοι
τὸν φόβον αὐτοῦ, ῥαντίσματος μέτοχοι τοῦ τιμίου καὶ ἁθώου αἵματος τοῦ
Χριστοῦ⁷, οἱ παρρησίαν εἰληφότες τὸν παντοκράτορα θεὸν πατέρα καλεῖν,⁸
συγκληρονόμοι καὶ συμμετοχοὶ τοῦ ἡγαπημένου παιδὸς αὐτοῦ.⁹
- 15 3. ἀκούσατε διδασκαλίαν ἱεράν, οἱ ἀντεχόμενοι τῆς ἐπαγγελίας αὐτοῦ
ἐκ προστάγματος τοῦ σωτῆρος, ὁμοστοιχῶς ταῖς ἐνδόξοις φθογγαῖς αὐτοῦ.

¹ In libris I-VI verba non linea subiecta e *Didascalia* orta sunt et verba linea subiecta orta auctore *Constitutionum*.

² Rom 1, 7.

³ 1 Pe 1, 2.

⁴ Cf. Mt 15, 13.

⁵ Cf. Is 5, 2.

⁶ τὴν αἰώνιον βασιλείαν – 2 Pe 1, 11.

⁷ Cf. 1 Pe 1, 2.

⁸ Cf. Rom 8, 15.

⁹ Cf. Rom 8, 17; Eph 3, 6.

KONSTYTUCJE ŚWIĘTYCH APOSTOŁÓW [SPISANE] PRZEZ KLEMENSA

[WSTĘP]

1.^{1A} Apostołowie i starsi do wszystkich pochodzenia pogańskiego, którzy uwierzyli w Pana naszego Jezusa Chrystusa:

„Łaska i pokój”² od wszechmogącego Boga przez Pana naszego Jezusa Chrystusa „niech będą wam udzielone obficie”³ w Jego poznaniu.

2. Kościół katolicki, Roślina Boga⁴ i Jego wybrana winnica⁵, wy, którzy wyznajecie Jego nieomylną religię, którzy dzięki wierze cieszyć się Jego wiecznym królestwem⁶, którzyście otrzymali Jego moc i macie udział w Duchu Świętym, odziani w zbroję przez Chrystusa i przepasani Jego bojaźnią, mając udział w pokropieniu drogocenną i niewinną krwią Chrystusa⁷, którzy możecie z całą ufnością nazywać wszechmocnego Boga Ojcem⁸, oraz jesteście współdziedzicami i współuczestnikami Jego umiłowanego Syna^{9B}:

3. Posłuchajcie świętej nauki, którzy z nakazu Zbawiciela i zgodnie z Jego chwalebnymi słowami trwacie przy Jego obietnicy.

^A W księgach I-VI słowa nie podkreślone pochodzą z *Didascoliów*, słowa zaś podkreślone zostały dodane przez autora *Konstytucji*.

^B Niemalże cały tekst *ConstApost* został napisany podobnie jak te pierwsze dwa zdania, to znaczy z dużym nagromadzeniem wyrażen i zwrotów biblijnych. Autor konstytucji czasem cytuje dosłownie wersję LXX, czasem – jak się wydaje – być może sam tłumaczy lub korzysta z innych przekładów, najczęściej parafrazuje w taki sposób, że niejednokrotnie trudno ustalić, który fragment miał na myśli, i wreszcie zdarza się i tak, że tworzy zdania zbudowane z wyrażen biblijnych pochodzących z różnych ksiąg. Nie może to dziwić, jeśli weźmiemy pod uwagę, że autor przypisuje sobie autorytet apostolski (por. *ConstApost* I, 57, 7; VIII, 1, 10; 2, 8-9; 4, 1-2; 5, 11; 10, 7; 46, 9) i traktuje swój tekst jako wchodzący w skład Nowego Testamentu (por. *CanApost* 50e; 85). Jednakże konstytucje nie były traktowane jakie objawione w żadnym kościele z wyjątkiem kościoła koptyjskiego, w którym do dziś uchodzą za natchnione.

BIBΛION A΄

Καθολικὴ διδασκαλία περὶ λαϊκῶν

α΄. Περὶ πλεονεξίας.

1. Φυλάσσεσθε, οἱ θεοῦ υἱοί¹, πάντα εἰς ὑπακοὴν θεοῦ πράσσειν, καὶ
 5 γίνεσθε εὐάρεστοι ἐν πᾶσι κυρίῳ τῷ θεῷ ἡμῶν· ἐὰν γάρ τις ἀνομίαν
 μεταδιώκῃ καὶ τὰ ἐναντία τῷ θελήματι τοῦ θεοῦ ποιῇ, ὡς παράνομον ἔθνος
 τῷ θεῷ ὁ τοιοῦτος λογισθήσεται. 2. ἀπέχεσθε οὖν πάσης πλεονεξίας καὶ
 ἀδικίας· καὶ γὰρ ἐν τῷ Νόμῳ γέγραπται· «Οὐκ ἐπιθυμήσεις τὴν γυναῖκα
 τοῦ πλησίον σου οὐδὲ τὸν ἀγρὸν αὐτοῦ οὐδὲ τὸν παῖδα αὐτοῦ οὔτε τὴν
 10 παιδίσκην αὐτοῦ οὔτε τοῦ βοῦς αὐτοῦ οὔτε τοῦ ὑποζυγίου αὐτοῦ οὔτε ὅσα
 τοῦ πλησίον σου ἐστίν»², ὅτι ἡ πᾶσα τούτων ἐπιθυμία ἐκ τοῦ πονηροῦ
 ὑπάρχει³. 3. ὁ γὰρ ἐπιθυμήσας τὴν γυναῖκα ἢ τὸν παῖδα ἢ τὴν παιδίσκην
 τοῦ πλησίον⁴ ἤδη κατὰ διάνοιαν μοιχὸς καὶ κλέπτης ἐστίν, ἐὰν μὴ μετα-
 γνῶ, καὶ κέκριται ὑπὸ τοῦ κυρίου ἡμῶν Ἰησοῦ Χριστοῦ, ᾧ ἡ δόξα εἰς τοὺς
 15 αἰῶνας· ἀμήν.

4. λέγει γὰρ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ, ἀνακεφαλαιούμενος καὶ στηρίζων καὶ
 πληρῶν τὴν δεκάλογον τοῦ Νόμου, «ὅτι ἐν τῷ Νόμῳ γέγραπται⁵· Οὐ
 μοιχεύσεις· ἐγὼ δὲ λέγω ὑμῖν»⁶, τοῦτ' ἐστὶν ἐν τῷ Νόμῳ τῷ διὰ Μωϋσέως
 ἐγὼ ἐλάλησα, νῦν δὲ ὁ αὐτὸς ὑμῖν λέγω· «Πᾶς, ὅστις ἐμβλέψῃ εἰς τὴν γυναῖκα
 20 τοῦ πλησίον πρὸς τὸ ἐπιθυμῆσαι αὐτήν, ἤδη ἐμοίχευσεν αὐτήν ἐν τῇ καρ-
 δία αὐτοῦ»⁷. οὕτως ἐκρίθη μοιχὸς κατ' ἔννοιαν ὁ ἐπιθυμήσας.

¹ οἱ θεοῦ υἱοί – cf. Mt 5, 9.

² Ex 20, 17; Dt 5, 21.

³ ἐκ τοῦ πονηροῦ – expressio biblica, cf. verbi gratia Mt 5, 37.

⁴ Cf. 20, 17; Dt 5, 21.

⁵ Cf. 1 Cor 14, 21.

⁶ Mt 5, 27-28; Elx 20, 13 = Dt 5, 17.

⁷ Cf. Mt 5, 28.

KSIEGA I

KATOLICKA NAUKA O ŚWIECKICH

[A. WSKAZANIA OGÓLNE]

1. *O chciwości*

1. Dzieci Boże¹, starajcie się czynić wszystko w posłuszeństwie Bogu i we wszystkim podobać się Panu Bogu naszemu. Kto bowiem pójdzie za bezprawiem i postępować będzie wbrew woli Boga, ten przed Bogiem uznany zostanie za lud nieprawy. 2. Wystrzegajcie się zatem wszelkiej chciwości i nieprawości, gdyż napisano w Prawie: „Nie będziesz pożądał żony bliźniego swego ani jego pola, ani jego sługi, ani jego służebnicy, ani jego wołu, ani jego jucznego zwierzęcia, ani żadnej rzeczy, która do niego należy”², bo wszelkie takie pożądanie pochodzi od złego³. 3. Kto pożąda żony albo niewolnika czy niewolnicy bliźniego swego⁴, ten już w sercu swoim jest cudzołożnikiem i złodziejem, a jeśli się nie opamięta, już został potępiony przez Pana naszego Jezusa Chrystusa; Jemu niech będzie chwała na wieki, amen.

4. Mówi bowiem w Ewangelii, rekapitułując, potwierdzając i wypełniając dekalog Prawa: Napisano w Prawie⁵: „«Nie będziesz cudzołożył», a Ja wam powiadam”⁶ – to znaczy: W Prawie przemawiałem przez Mojżesza, teraz zaś mówię wam osobiście: „Każdy, kto pożądliwie spojrzy na żonę bliźniego swego, już w swoim sercu dopuścił się z nią cudzołóstwa”⁷. W ten sposób pożądający w myśli został uznany za cudzołożnika^A.

^A Warto wyjaśnić, że to, co w świecie żydowskim określano «sercem», czyli czymś najbardziej wewnętrznym człowieka, w świecie helleńskim wyrażano słowami związanymi z umysłem i myśleniem. W języku polskim wskazuje na to «jaźń».

5. ὁ δὲ τὸν βούν¹ ἢ τὸν ὄνον ἐπιθυμήσας οὐκ ἐπὶ τῷ κλέφαι καὶ ἰδιοποιή-
σασθαι ἢ καὶ ἀπαγαγεῖν αὐτὰ διανοεῖται; ἢ ὁ τὸν ἀγρὸν² πάλιν ἐπιθυμήσας
καὶ ἐπιμείνας τῇ τοιᾷδε διαθέσει οὐ πονηρεύεσται, ὅπως ὀρογλυφήσας ἀναγκά-
ση τὸν ἔχοντα τοῦ μηδενὸς ἀποδόσθαι αὐτῷ; φησὶν γάρ που ὁ προφήτης·
5 «Οὐαὶ οἱ συνάπτοντες οἰκίαν πρὸς οἰκίαν καὶ ἀγρὸν πρὸς ἀγρὸν ἐγγίζοντες,
ἵνα τοῦ πλησίον ἀφέλωνται τι»³. διὸ λέγει· «Μὴ οἰκήσετε μόνοι ἐπὶ τῆς γῆς;
ἡκούσθη γὰρ εἰς τὰ ὅτα κυρίου Σαβαὼθ ταῦτα»⁴. καὶ ἀλλαχοῦ· «Ἐπικατά-
ρατος ὁ μετατιθεὶς ὅρια τοῦ πλησίον αὐτοῦ, καὶ ἐρεῖ πᾶς ὁ λαός· Γένοιτο,
γένειτο»⁵. διὸ φησιν ὁ Μωσῆς· «Οὐ μετακινήσεις ὅρια τοῦ πλησίον σου, ἃ
10 ἔθεντο οἱ πατέρες σου»⁶. 6. διὰ ταῦτα οὖν φόβοι, θάνατοι, δικαστήρια,
καταδίκαι παρὰ τοῦ θεοῦ τοῖς τοιούτοις ἐπακολουθοῦσι. 7. τοῖς δὲ ὑπηκόοις
θεῷ ἀνθρώποις εἰς νόμος θεοῦ ἀπλοῦς, ἀληθής, ζῶν οὗτος ἐνυπάρχει· «Ὁ
σὺ μισεῖς ὑφ' ἑτέρου σοὶ γενέσθαι, σὺ ἄλλω οὐ ποιήσεις»⁷. 8. οὐ βούλει τῇ
γυναικὶ σου τινα ἐμβλέφαι κακῶς εἰς διαφθορὰν αὐτῆς· μηδὲ σὺ τῇ τοῦ πλησίον
15 σου γυναικὶ κακοήθως ἀτενίσῃς. 9. οὐ βούλει σου τὸ ἱμάτιον ἀρθῆναι· μηδὲ
σὺ τὸ τοῦ ἑτέρου ἄρῃς. 10. οὐ θέλεις πληγῆναι, λοιδορηθῆναι, ὑβρισθῆναι·
μηδὲ σὺ ἄλλω ταῦτα διαθῇς.

β'. Περὶ τοῦ μὴ ἀνθυβρίζειν ἢ ἀμύνασθαι τὸν ἀδικοῦντα.

1. Ἀλλὰ καταράται σοὶ τις; σὺ εὐλόγησον αὐτόν, ὅτι γέγραπται ἐν τῇ
20 βίβλῳ Ἀριθμῶν· «Ὁ εὐλογῶν σε εὐλόγηται, καὶ ὁ καταρώμενός σε κεκα-
τήραται»⁸. ὁμοίως καὶ ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ γέγραπται· «Εὐλογεῖτε τοὺς
καταρωμένους ὑμᾶς»⁹. 2. ἀδικούμενοι μὴ ἀνταδικήσητε, ἀλλ' ὑπομείνατε,
ὅτι λέγει ἡ γραφή· «Μὴ εἴπῃς· τίσομαι τὸν ἐχθρόν μου ἃ με ἠδίκησεν,
ἀλλ' ὑπόμεινον, ἵνα σοι βοηθήσῃ ὁ κύριος καὶ ἐκδικίαν ἐπαγάγῃ τῷ ἀδικοῦντί
25 σε»¹⁰. 3. καὶ γὰρ πάλιν ἐν τῷ Εὐαγγελίῳ λέγει· «Ἀγαπατε τοὺς ἐχθροὺς

¹ Cf. Ex 20, 17; Dt 5, 21.

² Cf. Ex 20, 17; Dt 5, 21.

³ Is 5, 8.

⁴ Is 5, 8-9.

⁵ Dt 27, 17.

⁶ Dt 19, 14.

⁷ Tob 4, 15. Cf. etiam Mt 7, 12; Lc 6, 31; *ConstApost* III, 15, 3; VII, 2, 1; *Dida-*
che 1, 2.

⁸ Nm 24, 9; cf. Gn 27, 29.

⁹ Lc 6, 28; Mt 5, 44 (non in omnibus codicibus).

¹⁰ Cf. Prv 20, 22 (20, 9c in LXX).

5. Kto zaś pożąda wołu¹ albo osła, czyż nie pragnie ich ukraść, przywłaszczyć sobie albo uprowadzić? A kto pożąda pola² i trwa w tym pragnieniu, czyż nie zamyśla przewrotnie przekroczyć miedzy i zmusić właściciela, aby to pole oddał mu za darmo? Prorok wszak powiada w pewnym miejscu: „Biada tym, którzy przydają dom do domu, przyłączają rolę do roli, aby zabrać coś bliźniemu”³, i rzecze: „Czyż sami będziecie mieszkali na ziemi? Doszło to do uszu Pana Zastępów”⁴. I w innym miejscu: „Przeklęty, kto przesuwą miedzę swego bliźniego; – a cały lud powie: «Amen, amen»”⁵. Dlatego mówi Mojżesz: „Nie przesuniesz miedzy swego bliźniego, ustalonej przez twych przodków”⁶. 6. Dlatego Bóg zesłał na takich lęki, śmierć, trybunały, skazujące wyroki. 7. Ludzie zaś posłuszni Bogu mają tylko jedno proste i żywe prawo Boże, które brzmi: „Nie czyń drugiemu tego, czego nie chcesz, aby on ci uczynił”⁷. 8. Jeśli nie chcesz, aby ktoś patrzył pożądliwie na twoją żonę, chcąc ją znieprawić, sam nie patrz z pożądlivością na żonę swego bliźniego. 9. Jeśli nie chcesz, aby zabrano ci płaszcz, sam nie zabieraj płaszcza swego bliźniego. 10. Jeśli nie chcesz, aby cię uderzono, zelżono, znieważono, ty sam nie rób tego drugiemu.

2. *O nieodpłacaniu zniewag ani nie braniu odwetu na krzywdzicielu*

1. Ktoś cię przeklina? Ty go błogosław, ponieważ w Księdze Liczb jest napisane: „Niech będzie błogosławiony, kto ciebie błogosławi, a kto cię przeklina, niech będzie przeklęty”⁸. Podobnie napisano w Ewangelii: „Błogosławcie tych, którzy was przeklinają”⁹. 2. Jeśli was krzywdzą, nie odpowiadajcie złem, lecz znoście je, bo w Piśmie powiedziano: „Nie mów: «Za wyrządzone zło odpłacę mojemu wrogowi», lecz znoś je, aby ci pomógł Bóg i wywarł pomstę na tym, kto ciebie skrzywdził”¹⁰. 3. Wszak powiedziano także w Ewangelii: „Miłujcie waszych nieprzyjaciół, dobrze czyńcie tym, którzy was nie-

ὕμῶν, καλῶς ποιεῖτε τοῖς μισοῦσιν ὑμᾶς,¹ καὶ προσεύχεσθε ὑπὲρ τῶν ἐπηρε-
αζόντων ὑμᾶς καὶ διωκόντων²· καὶ ἔσεσθε υἱοὶ τοῦ πατρὸς ὑμῶν τοῦ ἐν-
τοῖς οὐρανοῖς, ὅτι τὸν ἥλιον αὐτοῦ ἀνατέλλει ἐπὶ πονηροὺς καὶ ἀγαθοὺς
καὶ βρέχει ἐπὶ δικαίους καὶ ἀδίκους»³. 4. προσέχωμεν οὖν, ἀγαπητοί, ταῖς
5 ἐντολαῖς ταύταις, ἵνα «τέκνα φωτὸς»⁴ εὐρεθῶμεν πρᾶσσοντες αὐτάς.

γ'. Περὶ καλλωπισμοῦ καὶ τῆς ἐκεῖθεν ἄμα.

1. Βαστάζετε οὖν, οἱ δοῦλοι καὶ υἱοὶ τοῦ θεοῦ, ἀλλήλους⁵. 2. ὁ μὲν
ἀνὴρ τὴν γυναῖκα, μὴ ὑπερήφανος μηδὲ ἀλαζών, ἀλλ' εὖσπλαγχνος, εὖ-
μετάδοτος, τῇ ἰδίᾳ γυναικὶ μόνον βουλόμενος ἀρέσκειν καὶ ταύτην κο-
10 λακεύειν ἐντίμως, σπουδάζων καταθύμιος εἶναι αὐτῇ, (γ') μὴ καλλωπι-
ζόμενος εἰς τὸ ἀγρευθῆναί τινα ἐτέραν ἐπὶ σοί⁶. 3. εἴτε γὰρ ἀναγκασθεὶς
ὑπ' αὐτῆς ἁμαρτήσεις εἰς αὐτήν, θάνατος παρὰ θεοῦ ἐπελεύσεται σοι αἰώνιος
ἐν αἰσθήσει πικρῶς κολαζομένῳ. 4. εἴτε μὴ ποιήσεις τὸ μύσος, ἀλλ' ἀπο-
σεισάμεος αὐτὴν ἀρνήσῃ αὐτό, καὶ τοῦτο ἥμαρτες, εἰ καὶ μὴ ἐπίσης, μόνον
15 δὲ διὰ τοῦ καλλωπισμοῦ σου παγιδεῦσαι γυναῖκα εἰς τὸ ἐπιθυμήσαι σου·
ἐποίησας γὰρ τὴν τοῦτο παθοῦσιν διὰ τῆς ὀρέξεως μοιχευθῆναι ἐπὶ σοί.
5. ἀλλ' οὐχ οὕτως αἴτιος ὑπάρχεις διὰ τὸ μὴ προσαποστειλαί σε τῇ ἐπὶ
σὲ πεπαγιδευμένῃ· ου γὰρ σὺ ἐπεθύμησας αὐτῆς· μὴ συνεπιδιδούς δὲ αὐτῇ
ἐαυτὸν ἐλεγήσῃ ὑπὸ κυρίου τοῦ θεοῦ τοῦ εἰπόντος· «Οὐ μοιχεύσεις»⁷,
20 καί· «Οὐκ ἐπιθυμήσεις»⁸. 6. εἰ γὰρ ἐκεῖνη θεασαμένη σε ἢ ἀκαίρως σοι
συναντήσασα ἐπλήγῃ τὴν διάνοιαν καὶ προσέπεμψέν σοι, σὺ δὲ ὡς θεο-
σεβῆς ἡρνήσω αὐτὴν ἀπέσχου τε καὶ οὐχ ἥμαρτες εἰς αὐτήν, ἐκεῖνη μέντοι
τὴν καρδίαν ἐτραυματίσθη, εὐμόρφου νεωτέρου ὑπαρχοντός σου καὶ κεκα-
λλωπισμένου, ὥστε ἐρασθῆναί σου, ἔνοχος εὐρίσκει σου τοῦ ἐκείνης

¹ Lc 6, 27; Mt 5, 44 (non in omnibus codicibus); cf. Lc 6, 35.

² Cf. Mt 5, 44 et Lc 6, 28.

³ Mt 5, 45 et cf. Lc 6, 35.

⁴ Eph 5, 8; cf. etiam Io 12, 36; 1 Thess 5, 5.

⁵ Cf. Gal 6, 2; Eph 4, 2; Col 3, 13.

⁶ De studio placendi cf. CLEMENS ALEXANDRINUS, *Paedagogus* III, 3 (Sch 158, 38-59; ALP I, 351-352); TERTULLIANUS, *De cultu feminarum* II, 1, 3 (Sch 173, 94).

⁷ Cf. Ex 20, 13.

⁸ Cf. Ex 20, 17.

nawidzą”¹, „i módlcie się za tych, którzy was oczerniają i prześladują”², „a będziecie synami Ojca waszego, który jest w niebie; ponieważ On sprawia, że słońce Jego wschodzi nad złymi i nad dobrymi, i On zsyła deszcz na sprawiedliwych i niesprawiedliwych”³. 4. Przestrzegajmy więc, najmilsi, tych przykazań, a wypełniając je okazemy się „dziećmi światłości”⁴.

[B. WSKAZANIA DLA MĘŻCZYZN]

3. O strojeniu się i wynikającym stąd grzechu

1. „Wspierajcie więc siebie nawzajem, słudzy i synowie Boży”⁵. 2. Mężu, [wspieraj] żonę, nie bądź zarozumiały ani pyszny, lecz miłosierny, wspaniałościomyślny, chciej się podobać tylko własnej żonie i jej schlebiać z szacunkiem, staraj się być dla niej miły; nie wkładaj pięknych szat po to, aby w innej wzbudzić pożądanie⁶. 3. Jeśli bowiem uwiedziony przez nią popełnisz z nią grzech, na ciebie spadnie wieczna śmierć od Boga, i doznasz srogiej kary. 4. A jeśli nie popełnisz tego haniebnego czynu, lecz odrzucisz ją i odrzucisz hańbę, to i tak zgrzeszyłeś, choć może w inny sposób; jednakże to twoja dbałość o wygląd zewnętrzny sprawiła, że owa kobieta zaczęła ciebie pożądać. To z twego powodu zapaliła się w niej ochota, aby popełnić z tobą cudzołóstwo. 5. Twoja wina nie jest wprawdzie ciężka, ponieważ ty jej nie nagabywałeś, aby ją usidlić. Ty jej nie pożądałeś, a ponieważ jej nie uległeś, zaznasz miłosierdzia od Boga, który powiedział: „Nie będziesz cudzołożył”⁷, i: „Nie będziesz pożądał”⁸. 6. Choć bowiem to ona wypatrywała ciebie albo przypadkiem spotkawszy cię doznała zaćmienia umysłu i cię nagabywała, a ty, jako człowiek pobożny odrzuciłeś ją, unikałeś jej i nie zgrzeszyłeś z nią, to jednak jej serce zostało zranione, bo jesteś przystojny, młody i wytworny, i ona za-

παραπτώματος, ὡς αἷτιος αὐτῇ σκανδάλου γενόμενος καὶ τοῦ «οὐσαὶ» κληρονόμος¹.

7. διὸ δεήθητι κυρίου τοῦ θεοῦ, ὅπως μηδέν σοι διὰ τούτου κακὸν στήρι-
 χθῇ. οὐ γὰρ ἀνθρώποις σε χρή ἀρέσκειν εἰς ἀμαρτίαν, ἀλλὰ θεῷ εἰς ὁσιό-
 5 τητα², ζωῆς τε καὶ ἀναπαύσεως τῆς αἰωνίου ἀντέχεσθαι. 8. τὸ ὑπὸ τῆς φύσεώς
 σοι δεδομένον ἐκ θεοῦ κάλλος μὴ προσεπικαλλώπιζε, ἀλλὰ ταπεινοφρό-
 νως μετρίασον αὐτὸ πρὸς ἀνθρώπους, οὕτως τὴν τρίχα σου τῆς κόμης μὴ
 παρατρέφων, μάλλον δὲ συγκόπτων καὶ καθαιρὼν αὐτήν, ἵνα μὴ κατα-
 κνιζομένου σου καὶ ἄσкулτον τηροῦντος τὴν κεφαλὴν ἢ καταμεμυρισμέ-
 10 νου σου ἐπαγάγῃς σεαυτῷ τὰς οὕτως ἀγρευομένας ἢ ἀγρευούσας γυναικάς.
 9. μηδὲ ἐπιτεδευμένη σοὶ τῇ ἐσθῇτι χρῆσι εἰς ἀπάτην, μηδὲ ἀναξυρίδας
ἢ κρηπιδάς σου τοῖς ποσι κακοτέχνως ὑπορράφῃς, ἀλλὰ τὸ τῆς σεμνότητος
καὶ τῆς χρείας μόνον· μηδὲ χρυσήλατον σφενδόνην τοῖς δακτύλοις σου
 15 περιθῆς, ὅτι ταῦτα πάντα ἐταιρισμοῦ τεκμήρια ὑπάρχει, ἅπερ παρὰ τὸ
προσῆκον ἐπιτηδεύων οὐ ποιήσεις δικαίως. 10. πιστῷ γάρ σοι ὄντι καὶ
 ἀνθρώπῳ τοῦ θεοῦ³ οὐκ ἔξεστί σοι τρέφειν τὰς τρίχας τῆς κεφαλῆς καὶ
 ποιεῖν σισόην, ὃ ἐστὶν σπατάλιον, ἢ ἀπόχυμα ἢ μεριστὴν τηρεῖν· οὐδὲ μὴν
 ὀγκοποιεῖν διαξαίνειν τε καὶ πλάσσοντα οὐλὴν διατιθεῖν ἢ ξανθοποιεῖν
 αὐτήν, ἐπεὶ περ καὶ ὁ νόμος ἀπαγορεύει φάσκων ἐν τῷ Δευτερονομίῳ· «Οὐ
 20 ποιήσετε ὑμῖν σισόην οὐδὲ ἀναξυρίδας»⁴. 11. χρή δὲ οὐδὲ γενείου τρίχα
διαφθεῖρειν καὶ τὴν μορφήν τοῦ ἀνθρώπου παρὰ φύσιν ἐξαλλάσσειν· «Οὐκ
ἀπομαδαρώσετε» γάρ, φησὶν ὁ Νόμος, «τοὺς πώγωνας ὑμῶν»⁵. τοῦτο γὰρ
γυναιξιν εὐπρεπὲς ὁ κτίσας ἐποίησεν θεός, ἀνδράσι δὲ ἀνάρμοστον ἐδικαί-
ωσεν· σὺ δὲ ταῦτα ποιῶν διὰ ἀρέσκειαν ἐναντιούμενος τῷ νόμῳ, βδελυκ-
 25 τός γενήσῃ παρὰ θεῷ τῷ κτίσαντί σε κατ' εἰκόνα ἑαυτοῦ⁶. 12. ἐὰν οὖν
 θέλῃς θεῷ ἀρέσκειν⁷, ἀπόσχου πάντων ὧν μισεῖ αὐτός, καὶ μηδὲν πρᾶσσε
τῶν αὐτῷ ἀπαρεσκόντων.

¹ Cf. Mt 18, 7.

² Cf. Gal 1, 10 et 1 Thess 4, 1.

³ Cf. 1 Tim 6, 11; 2 Tim 3, 17.

⁴ Citatio ex Libro Levitico et non ex Deuteronomio; Lv 19, 27; 21, 5. Textus non certus.

⁵ Lv 19, 27.

⁶ Cf. Gn 1, 27.

⁷ Cf. 1 Thess 4, 1.

kochała się w tobie; okazuje się więc, że jesteś winien jej upadku, gdyż spowodowałeś jej zgorzenie i dziedziczysz jej przekleństwo¹.

7. Dlatego proś Pana Boga, aby z tego powodu nie było ci przypisane żadne zło. Nie powinienes się podobać ludziom dla grzechu, lecz Bogu ku świętości², aby mieć udział w życiu i wiecznym odpoczynku. 8. Nie poprawiaj zatem naturalnej urody danej ci przez Boga, lecz skromnie ukrywaj ją przed ludźmi, nie zapuszczaj włosów na głowie, lecz raczej skracaj je i ścinaj, dbając o swą fryzurę, abyś czesząc włosy i perfumując je nie ściągał na siebie uwagi kobiet, które w ten sposób dają się uwieść albo które uwodzą ciebie. 9. Nie staraj się też ubierać wykwintnie, aby uwodzić kobiety; nie wkładaj przewrotnie modnych spodni ani sandałów na nogi, lecz ubieraj się godnie i jak należy; nie wkładaj na palce złotych pierścieni, bo to wszystko świadczy o rozwiązłości. Jeśli stroisz się bardziej, niż wypada, nie postępujesz sprawiedliwie. 10. Jesteś chrześcijaninem i człowiekiem Bożym³, nie wolno ci zatem zapuszczać włosów na głowie ani ich zaplatać – bo to przejaw zbytku – nie wolno ich namaszczać, fryzować, rozpuszczać, spinać ani farbować, skoro również Prawo zabrania tego w Księdze Powtórzonego Prawa: „Nie będziecie nosić loków na głowie ani golić się do gołej skóry”⁴. 11. Nie wolno ci też golić zarostu na brodzie oraz wbrew naturze zmieniać wyglądu ludzkiej twarzy; powiada bowiem Prawo: „Nie będziecie golić waszej brody”⁵. Twarz bez zarostu Bóg Stwórca przeznaczył dla kobiet, a uznał ją za niestosowną dla mężczyzn. Jeśli golisz się po to, aby zyskać na urodzie, sprzeciwiasz się Prawu i będziesz wstrętny przed Bogiem, który cię stworzył na swój obraz⁶. 12. Jeśli więc chcesz się podobać Bogu⁷, unikaj wszystkiego, czym On się brzydzi, i nie czyń niczego, co Mu się nie podoba.

δ'. "Οτι οὐ δεῖ περιεργάζεσθαι τοὺς κακῶς ζῶντας, ἀλλὰ τῷ οἰκείῳ ἔργῳ σχολάζειν.

1. Οὐκ ἔστι ὡς πετόμενος καὶ ἀλώμενος ἐν ταῖς ῥύμαις, ἀκαιροεπόπτης τῶν κακῶς ζῶντων, ἀλλὰ ἡ τέχνη σου καὶ τῷ ἔργῳ σου προσέχων τὰ τῷ
 5 θεῷ φίλα ἀναζητεῖ ποιεῖν, καὶ τὰ τοῦ Χριστοῦ λόγια ἀναμιμνησκόμενος διηνεκῶς μελέτα. 2. λέγει γὰρ ἡ γραφή σοι, ὅτι «ἐν τῷ Νόμῳ αὐτοῦ μελετήσεις ἡμέρας καὶ νυκτός, περιπατῶν ἐν ἀγρῷ καὶ ἐν οἴκῳ καθήμε-
 νος, καὶ κοιταζόμενος καὶ διανιστάμενος, ἵνα συνιῇς ἐν πᾶσιν»¹.

ε'. Ποῖα τῆς Γραφῆς βιβλία δεῖ ἀναγινώσκειν.

10 1. 'Αλλ' εἰ καὶ πλούσιος ὑπάρχεις, χρειαν τέχνης πρὸς τὸ τρέφεσθαι οὐκ ἔχων, ῥεμβὸς μὴ γίνου μηδὲ ἀκαιροπεριπτάτητος· ἀλλ' εἴτε προσέρχῃ τοῖς πιστοῖς τεκαὶ ὁμοδόξοις, συμβάλλων τὰ ζωοπιᾶ προσομῖλει ῥήματα·
 2 (ε') εἰ δὲ μή, καθεζόμενος ἔνδον ἀναγίνωσκε τὸν Νόμον, τὰς Βασιλει-
 15 ούς, τοὺς Προφῆτας, ψάλλε τοὺς ὕμνους, διέρχου ἐπιμελῶς τὸ Εὐαγγέλιον
 τὸ τούτων συμπλήρωμα.

ς'. Περὶ τοῦ ἀπέχεσθαι πάντων τῶν ἔξωθεν βιβλίων.

1. Τῶν ἐθνικῶν βιβλίων πάντων ἀπέχου. 2. τί γὰρ σοὶ καὶ ἀλλοτρίοις λόγοις ἢ νόμοις ἢ ψευδοπροφήταις², ἃ δὴ καὶ παρατρέπει τῆς πίστεως τοὺς ἐλαφροὺς; 3. τί γὰρ σοὶ καὶ λείπει ἐν τῷ νόμῳ τοῦ θεοῦ. ἵνα ἐπ' ἐκεῖνα
 20 τὰ ἐθνόμυθα ὁμήση; 4. εἴτε γὰρ ἱστορικὰ θέλεις διέρχεσθαι, ἔχεις τὰς Βασιλείους· εἴτε σοφιστικά καὶ ποιητικά, ἔχεις τοὺς Προφῆτας, τὸν Ἰώβ, τὸν Παροιμιαστήν, ἐν οἷς πάσης ποιήσεως καὶ σοφιστείας πλείονα ἀγχι-
 νοιαν εὐρήσεις, ὅτι κυρίου τοῦ μόνου σοφοῦ φθογγαί εἰσιν. 5. εἴτε ἁσματικῶν ὁρέγῃ, ἔχεις τοὺς Ψαλμούς· εἴτε ἀρχαιογονίας, ἔχεις τὴν Γένεσιν· εἴτε
 25 νομίμων καὶ παραγγελιῶν, τὸν ἔνδοξον τοῦ κυρίου Νόμον. 6. πάντων οὐντῶν ἀλλοτρίων καὶ διαβολικῶν ἰσχυρῶς ἀπόσχου. 7. πλὴν καὶ τὸν Νόμον ἀ-
 ναγινώσκων τῶν ἐν αὐτῷ ἐπεισάκτων³ ἀπόσχου, εἰ καὶ μὴ πάντων, ἀλλὰ
 τινῶν τῶν τῆς δευτερώσεως· μόνον δὲ πρὸς ἱστορίαν ἀναγίνωσκε, εἰς τὸ

¹ Cf. Ios 1, 7-8; Dt 6, 7.

² ψευδοπροφήτης – expressio biblica, quem decies in VT et undecies in NT inveniamus.

³ ἐπεισاکτα – cf. *ConstApost* I, 6, 8. 10; II, 35, 1; VI, 22, 1. 5.

4. *O tym, że nie należy wtrącać się do spraw ludzi źle żyjących, ale zajmować się własnymi*

1. Nie włócz się i nie wałęsaj po ulicach, gapiąc się bez celu na tych, którzy żyją występnie, lecz zajmij się swoim rzemiosłem i swoją pracą, staraj się dążyć do tego, co miłe Bogu, i rozmyślaj nieustannie nad słowami Chrystusa. 2. Pismo bowiem mówi do ciebie: „Jego Prawo rozważaj w dzień i w nocy, chodząc po polu i siedząc w domu, kładąc się spać i wstając ze snu, abyś wszystko rozumiał”¹.

5. *Jakie księgi Pisma należy czytać*

1. A jeśli jesteś bogaty i nie musisz pracować na swe utrzymanie, nie wałęsaj się i nie chodź bez celu, lecz spotykaj się z wiernymi chrześcijanami myślącymi podobnie jak ty, a przebywając z nimi głoś im słowa, które przynoszą życie, 2. lub siedząc w domu czytaj Prawo, Księgi Królewskie, Proroków, śpiewaj hymny, uważnie studiuj Ewangelię, która jest wypełnieniem tychże Ksiąg.

6. *O powstrzymywaniu się od czytania ksiąg spoza tego kanonu*

1. Unikaj wszelkich książek pogańskich. 2. Cóż bowiem masz wspólnego z obcymi naukami i prawami albo z fałszywymi prorokami², którzy słabych ludzi odciągają od wiary? 3. Czego ci brakuje w Prawie Bożym, iżbyś miał się zwracać ku pogańskim baśniom? 4. Jeśli chcesz poznawać historię, masz Księgi Królewskie; jeśli chcesz czytać dzieła przepojone mądrością albo poezję, masz proroków, Hioba, autora [Księgi] Przysłów: znajdziesz tam więcej mądrości niż w całej poezji i sofistyce, gdyż są to słowa Pana, jedynego mądrego Boga. 5. Jeśli szukasz poezji lirycznej, masz Księgę Psalmów, jeśli interesują cię początki [świata], masz Księgę Rodzaju, jeśli przepisy prawne i przykazania, masz przesławne Prawo Pana. 6. Starannie zaś unikaj wszelkich ksiąg obcych i diabelskich^A. 7. Jednakże przy lekturze Prawa unikaj w nim obcych wtretów³, może nie wszystkich, lecz przynajmniej niektórych przepisów drugiego prawa^B. Czytaj je tylko odnośnie do historii, aby poznać i wiel-

^A Zapewne w sensie ksiąg o bożkach i demonach.

^B Greckie δευτέρως oznacza coś drugiego, drugorzędnego. Jednakże tu oznacza «drugie prawo» przeciwstawione «pierwszemu prawu», czyli prawu Dekalogu. To «drugie prawo» dotyczy przepisów związanych z kultem, czystością rytualną oraz przepisami związanymi z pokarmami – por. SCh 320, 45-46 num. 32; IRENEUSZ z LYONU, *Demonstratio apostolicae praedicationis* (Wykład nauki apostołskiej), 28

γινώσκειν σε καὶ δοξάζειν τὸν θεόν, ὅτι ἀπὸ τοιούτων καὶ τοσούτων ἐρ-
 ρύσατό σε δεσμῶν. 8. ἔστω δέ σοι πρὸ ὀφθαλῶν γινώσκειν, τί νόμος φυσικὸς¹
 καὶ τί τὰ τῆς δευτερώσεως τά τε ἐν τῇ ἐρήμῳ τοῖς μοσχοποιήσασι δοθέντα
ἐπείσακτα². 9. νόμος γάρ ἐστιν, ἃ ἐλάλησεν κύριος ὁ θεὸς πρὸ τοῦ τὸν λαὸν
 5 εἰδωλολατρήσαι, τοῦτ' ἔστιν ἡ δεκάλογος· ἃ δὲ ἁμαρτήσασιν αὐτοῖς ἐπετέθη,
 δεσμὰ συ ἐαυτῷ μὴ ἐπισπάσῃ. 10. γὰρ σωτήρ ἡμῶν οὐ δι' ἕτερόν τι «ἦλθεν,
 ἥ ἵνα πληρώσῃ τὸν νόμον καὶ τοὺς προφήτας»³ καὶ τὰ δεσμὰ τῆς δευτερώσεως
τῶν ἐπείσακτων ἢ παύσῃ ἢ μεταθῇ· διὰ γὰρ τοῦτο προσκαλούμενος ἡμᾶς ἔλεγεν·
 «Δεῦτε πρὸς με πάντες οἱ κοπιῶντες καὶ πεφορτισμένοι, καὶ ἡ ἀναπαύσω ὑμᾶς»⁴.
 10 11. σὺ οὖν, ἀναγνούς τὸν Νόμον σύμφωνον ὄντα τῷ Ἐαγγελίῳ καὶ τοῖς
 Προφήταις, ἀναγίνωσκε καὶ τὰς Βασιλείους, ὅπως εἰδέναι ἔχοις, ὅποσοι
 δίκαιοι ἐγένοντο βασιλεῖς καὶ ἠυξήθησαν ὑπὸ θεοῦ, καὶ ἡ ἐπαγγελία τῆς
 αἰωνίου ζωῆς αὐτοῖς διέμεινεν παρ' αὐτῷ, ὅσοι δὲ βασιλεῖς ἐξεπόρνευσαν
 ἀπὸ θεοῦ ἐν ἀποστασίᾳ αὐτῶν συντόμως ἀπώλοντο τῇ τοῦ θεοῦ δικαιο-
 15 κρισίᾳ καὶ τῆς αὐτοῦ ζωῆς ἐστερήθησαν, ἀντὶ ἀναπαύσεως αἰωνίαν κό-
 λασιν κληρωσάμενοι⁵. 12. ταῦτα οὖν ἀναγινώσκων, πολλὴ τῇ πίστει αὐξε-
 θεὶς προσοικοδομηθήσῃ Χριστῷ, οὗ σῶμα καὶ μέλος τυγχάνεις⁶.
 13. περιπατῶν δὲ ἐν τῇ ἀγορᾷ καὶ λούσασθαι βουλόμενος, χρῆσι βαλανεῖον
 ἀνδρείον, ἵνα μὴ διὰ τὸ ἐπιδεικνύναι σε σῶμα ἐν ἀσχήμῳ ἀποκαλύφει
 20 γυναιξίν ἢ θεάσασθαι θεᾶν οὐχ ἀρμόζουσιν ἀνδράσιν ἢ σὺ παγιδευθῇς
 ἢ παγιδεύσῃς ἐπὶ σαυτῷ. 14. φυλάσσου οὖν τὰ τοιαῦτα, ἵνα μὴ λάβῃς βρόχους
τῇ ἐαυτοῦ ψυχῇ⁷.

ζ'. Περὶ γυναικὸς φαύλης.

1. Μάθωμεν γάρ, ἐν τῇ Σοφίᾳ τί λέγει ὁ ἅγιος λόγος· 2. «Υἱέ, φύλασσε
 25 ἐμοὺς λόγους, τὰς δὲ ἐμὰς ἐντολὰς κρύψον παρὰ σεαυτῷ.⁸ 3. εἰπὼν τὴν
 σοφίαν σὴν ἀδελφῇν εἶναι, τὴν δὲ φρόνησιν γνωρίμην περιποιῆσαι σεα-
 υτῷ, ἵνα σε τηρήσῃ ἀπὸ γυναικὸς ἀλλοτρίας καὶ πονηρᾶς, ἐάν σε λόγοις

¹ Lex naturalis – expressio stoica. Cf. *ConstApost* VI, 12, 13; 19, 2; 20, 4; 22, 5; 23, 1; 25, 2; VII, 1, 3; 33, 3; VIII, 12, 25. 30. In *ConstApost* legem primam significat.

² Cf. Ex 32.

³ Cf. Mt 5, 17.

⁴ Mt 11, 28.

⁵ Cf. Mt 25, 46.

⁶ Cf. 1 Cor 6, 15.

⁷ Cf. 1 Cor 7, 35.

⁸ Prv 7, 1.

bić Boga za to, że zdjął z ciebie wiele ciężkich więzów. 8. Staraj się dowiedzieć, czym jest prawo naturalne¹ oraz co zawierają obce wtęty drugiego prawa, dane później na pustyni tym, którzy uczynili sobie cielca². 9. Prawem jest to, co mówił Pan Bóg, zanim lud oddał pokłon cielcowi, czyli Dekalog. Jeśli zaś idzie o więzy narzucone im po popełnieniu grzechu, nie obciążaj nimi siebie. 10. Zbawiciel nasz bowiem przyszedł jedynie po to, aby „wypełnić Prawo i proroków”³ oraz usunąć albo zmienić więzy obcych wtętów drugiego prawa. Dlatego wzywając nas do siebie powiedział: „Przyjdźcie do Mnie wszyscy, którzy utrudzeni i obciążeni jesteście, a Ja was pokrzepię”⁴. 11. Kiedy więc przeczytasz Prawo, które zgadza się z Ewangelią i Prorokami, czytaj również Księgi Królewskie, a dowiesz się, że sprawiedliwi królowie byli wywyższani przez Boga, a dana im obietnica wiecznego życia niezawodna jest u Niego, oraz że ci królowie, którzy popełnili cudzołóstwo odwracając się od Boga, w swym odstępstwie natychmiast zostali zgubieni sprawiedliwym wyrokiem Boga i pozbawieni Jego życia, otrzymując wieczną karę⁵ zamiast odpoczynku. 12. Dzięki tej lekturze bardzo wzrośniesz w wierze i zbudujesz się w Chrystusie, którego jesteś ciałem i członkiem⁶.

13. Gdy się przechadzasz po rynku i chcesz się wykąpać, korzystaj w łaźni przeznaczonej dla mężczyzn; nie pokazuj kobietom swego ciała w nieprzystojnej nagości ani nie przyglądaj się widokowi nie przeznaczonemu dla mężczyzn, abyś sam nie wpadł w pułapkę żądz albo nie uwiódł innej osoby. 14. Przestrzegaj tego wszystkiego, a nie zastawisz pułapki na swoją duszę⁷.

7. O kobiecie niegodziwej

1. Zobaczmy, co mówi święte słowo w Księdze Mądrości: 2. „Synu, przestrzegaj słów moich, moje nakazy przechowuj u siebie”⁸. 3. „Mów, że Mądrość jest twoją siostrą, uczyni roztropność swoją przyjaciółką, aby cię strzegła przed

(ŻMT 7, 47-48). Autor konstytucji jest przekonany, że Chrystus zniósł przepisy drugiego prawa – por. *ConstApost* VI, 19-22 oraz potwierdził pierwsze prawo, które jest tożsame z prawem naturalnym – por. *ConstApost* VI, 23.

τοῖς πρὸς χάριν ἐμβάλλεται. 4. ἀπὸ γὰρ θυρίδος οἴκου αὐτῆς εἰς τὰς πλατείας παρακύπτουσα, ὃν ἂν ἴδῃ τῶν ἀφρόνων τέκνων νεανίαν ἐνδεῆ φρενῶν παραπορευόμενον ἐν ἀγορᾷ ἐν διόδοις οἴκου αὐτῆς καὶ λαλοῦντα ἐν σκότει ἐσπερινῷ, ἡνίκα ἂν ἦ ἡσυχία νυκτερινῇ καὶ γνωφώδης, 5. ἡ δὲ γυνὴ συναντᾷ αὐτῷ εἶδος ἔχουσα πορνικόν, ἣ ποιεῖ νέων ἐξίπτασθαι καρδίας ἀνεπτρωμένη δὲ ἐστικαὶ ἄσωτος, ἐν οἴκῳ δὲ οὐχ ἡσυχάζουσιν οἱ πόδες αὐτῆς· χρόνον γὰρ τινα ἔξω ῥέμβεται, χρόνον δὲ ἐν πλατείαις παρὰ πᾶσαν γωνίαν ἐνεδρεύει. 6. εἶτα ἐπιλαβομένη ἐφίλησεν αὐτόν, ἀναιδεῖ δὲ προσώπῳ προσεῖπεν αὐτόν· Θυσία εἰρηνικὴ μοι ἔστιν σήμερον, ἀποδίδωμι τὰς εὐχάς μου· ἔνεκεν τούτου ἐξῆλθον εἰς συνάντησίν σου, ποθοῦσα τὸ σὸν πρόσωπον εὐρηκά σε· κηρίαις τέτακα τὴν κλίνην μου, ἀμφιτάποις δὲ ἔστρωκα τοῖς ἀπ' Αἰγύπτου· διέρραγκα τὴν κοίτην μου κρόκῳ, τὸν δὲ οἶκόν μου κινναμώνῳ· ἔλθε καὶ ἀπολαύσωμεν φιλίας ἕως ὄρθρου, δεῦρο καὶ ἐγκυλισθῶμεν ἔρωτι»¹, καὶ τὰ ἐξῆς, οἷς ἐπιφέρει· 7. «Ἀπεπλάνησεν δὲ αὐτόν πολλῇ ὁμιλίᾳ, βρόχοις τε τοῖς ἀπὸ χειλέων ἐξώκειλεν αὐτόν· ὁ δὲ ἐπηκολούθησεν αὐτῇ κεπρωθεὶς»². 8. καὶ πάλιν λέγει· «Μὴ πρόσεχε φαύλῃ γυναικί· μέλι γὰρ ἀποστάζει ἀπὸ χειλέων γυναικὸς πόρνῃς, ἣ πρὸς καιρὸν λιπαίνει σὸν φάρυγγα, ὕστερον μέντοι πικρότερον χολῆς εὐρήσεις καὶ ἡκονημένον μᾶλλον μαχαίρας διστόμου»³. 9. καὶ πάλιν· «Ἀλλὰ ἀποπήδησον, μὴ ἐγγχρονίσης μηδὲ ἐπιστήσης σὸν ὄμμα πρὸς αὐτήν»⁴. πολλοὺς γὰρ τρώσασα καταβέβληκεν, καὶ ἀναρίθμητοὶ εἰσιν, οὓς πεφόνευκεν»⁵. 10. εἰ δὲ μή, φησί «μεταμεληθήσῃ ἐπ' ἐσχάτων σου, ἡνίκα ἂν κατατριβῶσιν σάρκες σώματος σου, καὶ ἔρεις· Πῶς ἐμίσησα παιδείαν, καὶ ἐλέγχους δικαίων ἐξέκλινεν ἡ καρδιά μου; οὐκ ἤκουον φωνῆς παιδεύοντός με καὶ διδάσκοντός με, οὐ παρέβαλλον τὸ οὖς μου· παρ' ὀλίγον ἐγενόμην ἐν παντὶ κακῷ»⁶.

11. ἵνα δὲ μὴ διὰ πλειόνων παρεκτείνωμεν τὰς μαρτυρίας, καὶ εἴ τινα παρήκαμεν, οἱ σοφοί, ἑαυτοῖς τὰ καλὰ ἐπιλέγοντες ἐκ τῶν ἱερῶν γραφῶν, ἐπιστερεοῦσθε παραιτούμενοι πάντα τὰ φαῦλα εἰς τὸ ὁσίους εὐρεθῆναι ὑμᾶς ἐν ζωῇ αἰωνίῳ παρὰ θεῷ.

¹ Prv 7, 4-18.

² Prv 7, 21-22.

³ Prv 5, 3-4.

⁴ Prv 9, 18.

⁵ Prv 7, 26.

⁶ Prv 5, 11-14.

obcą i złą kobietą, gdy cię zaczepia miłymi słowami. 4. Przez okno swego domu wygląda na ulicę, aby wybrać wśród nierozważnej młodzieży chłopca lekko-myślnego, który idzie rynkiem obok jej domu i gawędzi o wieczornym zmroku, gdy nastaje cisza i nocna ciemność. 5. Owa kobieta wychodzi mu naprzeciw w stroju nierządniczy, który w drżenie wprawia serca młodzieńców; podniecona^A i rozpustna; jej nogi nie ustoją w domu; kręci się na zewnątrz albo czatuje na ulicach po wszystkich rogach. 6. Potem objęła go i pocałowała, z bezwstydnym spojrzaniem rzekła do niego: «Skladam dzisiaj ofiarę pokoru, wypełniam moje ślubowanie. Dlatego wysłałam ci naprzeciw, szukając ciebie i cię znalazłam; usłałam me łożo kilimem, rozłożyłam egipskie dywany, skropiłam mą pościel szafranem, a dom cynamonem. Chodź, zażyjmy aż do rana miłości, pójdź, cieszymy się rozkoszą»¹. I Pismo dodaje: 7. „Omamiła go długą mową, usidliła go sidłami swych warg, a on poszedł za nią jak ogłupiały”². 8. I dalej: „Nie słuchaj przewrotnej kobiety, bo miód wycieka z ust nierządniczy, który do czasu namaszcza twoje gardło, lecz później okaże się bardziej gorzki niż żółć i ostrzejszy niż miecz obosieczny”³. 9. I jeszcze: „Lecz odejdź szybko, nie ociągaj się i nie patrz na nią”⁴, „bo wielu zraniła, wielu powaliła, a tych, których zabiła, nie można policzyć”⁵. 10. W przeciwnym razie powiada: „Na końcu przyjdzie ci użalać się nad sobą, gdy wyczerpiesz siły swego ciała, i powiesz: «Czemu gardziłam nauką, a serce moje nie przyjmowało skarcenia sprawiedliwych? Nie słuchałem głosu mego wychowawcy i nauczyciela, nie nadstawiałem mego ucha; popadłem niemal we wszystkie nieszczęścia»”⁶.

11. Nie chcemy przytaczać zbyt wielu cytatów, a jeśli coś pominęliśmy, to wy, mędrcy, wybierajcie sobie piękne teksty Pisma Świętego i umacniajcie się nimi, odrzucajcie wszystko, co złe, aby okazać się świętymi w życiu wiecznym u Boga.

^A ἀνεπερωμένη od ἀναπερόω – rozwijam skrzydła, uskrzydlać, podniecam.

η'. Περὶ ὑποταγῆς γυναικὸς πρὸς ἄνδρα καὶ φιλάνδρου καὶ σώφρονος.

1. «Ἡ δὲ γυνὴ ὑποτασσέσθω τῷ ἑαυτῆς ἀνδρί, ὅτι κεφαλὴ τῆς γυναικὸς ὁ ἀνὴρ ὑπάρχει¹, τοῦ δὲ ἀνδρὸς τοῦ πορευομένου ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης κεφαλὴ ἐστὶν ὁ Χριστός, τοῦ δὲ Χριστοῦ κεφαλὴ ὁ ἐπὶ πάντων θεὸς καὶ πατὴρ αὐτοῦ². 2. μετὰ οὖν τὸν παντοκράτορα θεὸν ἡμῶν καὶ πατέρα, τοῦ τε ἐνεστῶτος καὶ τοῦ μέλλοντος αἰῶνος κύριον³, πάσης τε πνοῆς καὶ δυνάμεως δημιουργόν, καὶ τὸν ἡγαπημένον αὐτοῦ υἱὸν τὸν κύριον ἡμῶν Ἰησοῦν τὸν Χριστόν, δι' οὗ ἡ δόξα τῷ θεῷ, φοβήθητί σου τὸν ἄνδρα, ὃ γύναι, καὶ ἐντράπηθι αὐτόν, αὐτῷ μόνῳ ἀρέσκουσα, αὐτῷ ὑπάρχουσα εὐάρεστος ἐν ταῖς διακονίαις αὐτοῦ, ἵνα καὶ ἐπὶ σοὶ μακαρισθῇ ὁ ἀνὴρ διὰ τῆς Σοφίας τῆς λεγούσης διὰ Σολομώντος τὰδε·

3. «Γυναῖκα ἀνδρεῖαν τίς εὐρήσει; τιμιωτέρα δὲ ἐστὶν λίθων πολυτελῶν ἢ τοιαύτη, θαρσεῖ ἐπ' αὐτῇ ἡ καρδία τοῦ ἀνδρὸς αὐτῆς, ἡ τοιαύτη σκύλων οὐκ ἀπορήσει· ἐνεργεῖ γὰρ τῷ ἀνδρὶ ἀγαθὰ κατὰ πάντα τὸν βίον. 4. μηρυσαμένη ἔριον καὶ λίνον ἐποίησεν εὐχρηστα ταῖς χερσὶν αὐτῆς, ἐγένετο ὡς ναὺς ἐμπορευομένη μακρόθεν συνάγουσα αὐτῷ τὸν βίον. 5. καὶ ἀνίσταται ἐκ νυκτῶν καὶ ἔδωκεν βρώματα τῷ οἴκῳ καὶ ἔργα ταῖς θεραπαίαις· θεωρήσασα γεώργιον ἐπρίατο, ἀπὸ δὲ καρπῶν τῶν χειρῶν αὐτῆς ἐφύτευσεν κτῆμα. 6. ἀναζωσαμένη τὴν ὀσφὺν αὐτῆς ἤρεισεν τοὺς ἑαυτῆς βραχίονας, καὶ ἐγεύσατο, ὅτι καλὸν τὸ ἐργάζεσθαι, καὶ οὐκ ἀποσβέννυται ὁ λύχνος αὐτῆς ὅλην τὴν νύκτα· τοὺς πῆχεις αὐτῆς ἐκτείνει εἰς τὰ χρήσιμα, τὰς χεῖρας αὐτῆς ἐρείδει εἰς ἄτρακτον. 7. χεῖρας δὲ αὐτῆς διήνοιξεν πένητι, καρπὸν δὲ ἐξέτεινεν πτωχῷ. 8. οὐ φροντίζει τῶν ἐν οἴκῳ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, πάντες γὰρ οἱ παρ' αὐτῇ εἰσιν ἐνδεδυμένοι δισσὰς στολὰς, καὶ χλαῖνας ἐποίησεν τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς, ἐκ βύσσου καὶ πορφύρας ἐνδύματα. 9. περίβλεπτος δὲ γίνεται ἐν πύλαις ὁ ἀνὴρ αὐτῆς, ἡνίκα ἂν κάθεται ἐν συνεδρίῳ μετὰ τῶν πρεσβυτέρων τῶν κατοικούντων. 10. σινδόνας ἐποίησεν καὶ ἀπέδοτο τοῖς Φοῖνιξιν, περιζώματα δὲ τοῖς Χαναναίοις· ἰσχὺν καὶ εὐπρέπειαν ἐνεδύσατο, καὶ αὐφράνθη ἐν ἡμέραις ἐσχάταις 11. στόμα αὐτῆς διήνοιξεν σοφῶς καὶ προσηκόντως, καὶ τάξιν ἐστείλατο τῇ γλώσσῃ αὐτῆς· στεγναὶ διατριβαὶ οἴκων αὐτῆς, σῖτα δὲ ὀκνηρὰ οὐκ ἄφαγεν· τὸ στόμα αὐτῆς

¹ Cf. Eph 5, 22s.

² Cf. 1 Cor 11, 3; ἐν ὁδῷ δικαιοσύνης – Mt 21, 32; Prv 8, 20.

³ Cf. Heb 6, 5.

[C. WSKAZANIA DLA KOBIEŃ]

8. *O posłuszeństwie kobiety względem męża oraz o kobiecie miłującej męża i roztropnej*

1. „Żona niech będzie poddana swemu mężowi, bo mąż jest głową żony”¹, „a głową męża kroczącego drogą sprawiedliwości jest Chrystus, głową zaś Chrystusa jest Bóg wszechwładny i Jego Ojciec”². 2. Zatem po naszym Bogu Ojcu wszechwładnym, Panu obecnego i przyszłego wieku³, Stwórcy wszelkiego tchnienia i mocy, i po umiłowanym Jego Synu, naszym Panu Jezusie Chrystusie, przez którego niech będzie chwała Bogu, lękaj się, niewiasto, swego męża, szanuj go, staraj się tylko jemu podobać, bądź dla niego miła usługując mu, aby z twojego powodu twój mąż był uznany za szczęśliwego przez Mądrość, która tak mówi ustami Salomona:

3. „Niewiastę dzielną któż znajdzie? Jej wartość przewyższa drogocenne kamienie, serce małżonka jej ufa, takiej kobiecie nie zabraknie zdołbyczy, ona czyni dobrze swojemu mężowi przez całe życie. 4. Stara się o wełnę i len, rękami swymi wytwarza rzeczy potrzebne, jak okręt kupiecki żywność dla niego sprowadza z daleka. 5. Wstaje, gdy jeszcze jest noc, i żywność rozdaje domowi, a obowiązki służebnym. Ocenia pole i kupuje je, z zarobku swych rąk obsiewa rolę. 6. Przepasawszy biodra umacnia swoje ramiona; sprawdza, czy dobra jest jej praca; jej lampa nie gaśnie przez całą noc, ramiona swe wyciąga do tego, co pożyteczne, ręce swe umacnia do wrzecion. 7. Ręce swe otwiera dla ubogiego, udziela swego owocu nędzarzowi. 8. Jej mąż nie niepokoi się o dom, bo wszyscy są przy niej odziani w dwie szaty; zrobiła płaszcz dla męża, ubrania z bisioru i purpury. 9. Jej mąż jest szanowany w bramach miasta, gdy zasiądzie na zgromadzeniu wśród miejscowej starszyny. 10. Płótno wyrabia, sprzedaje Fenicjanom, a pasy Kananejczykom. Stojem jej siła i godność, radosa jest aż do końca dni. 11. Usta otwiera z mądrością i godnością, a na

- ἀνοίξει σοφῶς καὶ ἐννόμως, θεσμοὶ δὲ ἀλεημοσύνης ἐπὶ τῆς γλώσσης αὐτῆς. 12. ἀνέστησαν τὰ τέκνα αὐτῆς καὶ πλουτήσαντα ἤνεσαν αὐτήν, καὶ ὁ ἀνὴρ αὐτῆς ἐπήνεσεν αὐτήν. πολλὰ θυγατέρες ἐκτήσαντο πλοῦτον, πολλὰ ἐποίησαν δύναμιν· σὺ δὲ ὑπέρκεισαι καὶ ὑπερήρας πάσας. 13. ψευδεῖς ἀρέσκειαί καὶ μάταιον κάλλος γυναικὸς μὴ ἔστω ἐν σοὶ· γυνὴ γὰρ εὐσεβὴς 5 εὐλογεῖται, φόβον δὲ κυρίου αὐτὴ αἰνεῖτω. 14. δοτε αὐτῇ ἀπὸ καρπῶν χειλέων αὐτῆς, καὶ αἰνεῖσθω ἐν πύλαις ὁ ἀνὴρ αὐτῆς»¹. 15. καὶ πάλιν· «Γυνὴ ἀνδρεία στέφανος τῷ ἀνδρὶ αὐτῆς»². καὶ πάλιν· «Πολλὰ γυναῖκες ὠκοδόμησαν οἶκον»³.
16. μεμαθήκατε, ὅποια ἐγκώμια γυνὴ σώφρων καὶ φίλανδρος λαμβάνει ἀπὸ κυρίου τοῦ θεοῦ. 17.^a εἰ πιστὴ καὶ ἀρεστὴ κυρίῳ βούλει εἶναι, 10 ὧ γύναι, ἡ καλλωπίζου ἐπὶ τῷ ἄρέσκειν σε ἄλλοτρίοις ἀνδράσιν μηδὲ τὰ τῆς ἐταιροζομένης ἐμπλέγματα ἢ ἐνδύματα ὑποδέσεις μιμοῦ φορεῖν ἐπὶ τὸ ὑπάγεσθαι σε τοὺς εἰς τὰ τοιαῦτα παγιδευόμενους. 18. καὶ γὰρ εἰ σὺ 15 οὐκ ἐπὶ τὸ ἁμαρτάνειν ταῦτα ποιεῖς τὰ μύση, ἐπὶ δὲ τὸ μόνον καλλωπίζεσθαι, οὐδ' οὕτως ἐκφεύξῃ τὴν δίκην εἰς τὰ μετὰ ταῦτα, ἀναγκάσασα ἐπενεχθῆναί σοι τινα εἰς τὸ ἐπιθυμῆσαι σου, καὶ μὴ ἑαυτὴν φυλάξασα ἐπὶ τὸ μήτε σε ὑποπεσεῖν ἁμαρτίᾳ μήτε μὴν ἑτέρους σκανδάλω⁴. εἰ δὲ καὶ ἁμαρτήσεις ἐνδοῦσα ἑαυτῇν, καὶ σὺ ἐπλημμέλησας κἀκείνου ἔνοχος τῆς 20 ψυχῆς ἐγένου. 19. εἶτα ἁμαρτήσασα ἐφ' ἐνὶ, ὥσπερ ἀπογνοῦσα εἰσάπαξ, εφ' ἑτέρου ἐκτραπήσῃ πάλιν ἀπηλγηκυῖα, καθά φησιν ὁ θεὸς λόγος· «Ὅταν ἔλθῃ ἀσεβὴς εἰς βάθος κακῶν, καταφρονεῖ· ἐπέρχεται δὲ αὐτῷ ἀτιμία καὶ ὄνειδος»⁵. ἡ γὰρ τοιαύτη λοιπὸν ἀφειδῶς τετρωμένη παγιδεύει ψυχὰς ἀφρόνων. 20. μάθωμεν οὖν καὶ τὰς τοιαύτας πῶς θριαμβεύει ὁ θεὸς λόγος 25 φάσκων· «Ἐμίσησα ὑπὲρ τὸν θάνατον σὺν τὴν γυναῖκα, ἥτις ἐστὶ θήρευμα καὶ σαγῆνη καρδίας, δεσμοὶ δὲ αἱ χεῖρες αὐτῆς»⁶. 21. καὶ ἐν ἄλλοις· «Ὡσπερ ἐνώπιον χρυσοῦν ἐν ῥινὶ ὕος, οὕτως γυναικὶ κακόφρονι κάλλος»⁷. καὶ πάλιν· «Ὡσπερ ἐν ξύλῳ σκώληξ, οὕτως ἀπόλυσιν ἄνδρα γυνὴ κακοποιός»⁸. 22. καὶ πάλιν· «Κρεῖσσον οἰκεῖν ἐπὶ γωνίας ὑπαίθρου⁹, ἢ 30 μετὰ γυναικὸς γλωσσώδους καὶ μαχίμης»¹⁰.

^a Περὶ τοῦ μὴ καλλωπίζεσθαι γυναῖκα πιστὴν καὶ ὅπως αὐτὴ ἐν ἀγορᾷ καὶ πανταχοῦ διαγίνεσθαι χρή (Codex Vaticanus 839).

¹ Prv 31, 10-31.

² Prv 12, 4.

³ Prv 14, 1.

⁴ Cf. Mt 18, 6.

⁵ Prv 18, 3.

⁶ Cf. Eccle 7, 26.

⁷ Prv 11, 22.

⁸ Prv 12, 4.

⁹ Prv 21, 9. 19.

¹⁰ Prv 21, 19.

jej języku miłe nauki; w tajemnicy trzyma to, co się dzieje w jej domu, nie jada chleba lenistwa, otwiera swe usta mądrze i sprawiedliwie, zasady miłosierdzia są na jej języku. 12. Powstają jej dzieci, aby ją chwalić, że ich wzbogaciła; jej mąż ją wysławia: «Wiele dziewcząt zdobyło bogactwo, wiele zdobyło znaczenie, lecz ty przewyższasz je wszystkie». 13. Niechaj nie będzie w tobie kłamliwego wdzięku ani próżnej niewieściej urody; błogosławiona jest bowiem kobieta pobożna, niechaj wielbi bojaźń Bożą. 14. Z owoców jej ust jej dajcie, niech w bramie chwalą jej małżonka¹. 15. I jeszcze: „Koroną męża jest dzielna żona”², oraz: „Wiele niewiast zbudowało sobie dom”³.

16. Widzicie, jakimi pochwałami obsypuje Pan Bóg roztropną niewiastę, która miłuje swego męża. 17.ª Niewiasto, jeśli chcesz być wierna i podobać się Panu, nie strój się, aby się podobać innym mężczyznom, nie naśladuj fryzur nierządnic, ich ubrań i sandałów, aby uwodzić tych, którzy wpadają w takie sidła. 18. Nawet gdybyś czyniła takie okropieństwa nie dla grzechu, ale tylko po to, żeby poprawić swą urodę, nie unikniesz kary, bo sprawiłaś, że mężczyzna zwrócił na ciebie uwagę i cię pożądał, a ty nie ustrzegłaś się, lecz wystawiłaś się na grzech i spowodowałaś zgorszenie innych⁴. Jeśli jednak popełnisz grzech, jeśli ulegniesz, to i sama upadniesz, i będziesz odpowiedzialna za duszę drugiego. 19. A potem, jeśli zgrzeszysz z jednym, to tak, jakbyś raz na zawsze utraciła nadzieję, i zwrócisz się znowu ku innym, jakbyś rozum straciła, jak mówi słowo Boże: „Gdy bezbożny wpadnie w otchłań zła, jest godzien pogardy, wzgarda i hańba idą za nim”⁵. Taka kobieta do cna zepsuta usidla dusze nierozumnych. 20. Dowiedzmy się zatem, jak słowo Boże potępia takie kobiety, gdy stwierdza: „Bardziej od śmierci nienawidzę kobiety, która jest siecią i sidłami serca, a ręce jej więzami”⁶. 21. I w innym miejscu: „Piękna kobieta bez rozsądku jest jak złoty pierścień w ryju świni”⁷; „Jak robak w drewnie, tak zgubą męża zła żona”⁸. 22. I dalej: „Lepiej mieszkać w kacie bez dachu”⁹, „niż ze swarliwą i kłótniawą żoną”¹⁰.

^a Tytuł: *O tym, że kobieta wierząca nie powinna się stroić i o tym, jak powinna zachowywać się na rynku i we wszystkich innych miejscach.*

23. μὴ οὖν μιμείσθε τὰς τοιαύτας γυναῖκας ὑμεῖς αἱ χριστιαναὶ ὑπάρχουσαι. πιστὴ δὲ θέλουσα εἶναι τῷ σὺ ἀνδρὶ πρόσεχε ἐπὶ τὸ ἀρέσκειν αὐτῷ μόνῳ, ἐν δὲ ταῖς πλατείαις σκέπουσα τὴν κεφαλὴν σου· διὰ γὰρ τῆς ἐπικαλύψεως ἀποκλείσεις τὴν θεάν τοῖς περιεργότεροις. 24. μὴ καταζω-
 5 γράφει σου τὸ ὑπὸ θεοῦ πεποιημένον πρόσωπον· οὐδὲν γὰρ ἐν σοι, ὁ κοσμήσεως δέεται, ἐπεὶ περ «πάντα, ὅσα ἐποίησεν» ὁ θεὸς, «καλὰ λίαν»¹.
ἀσελγὴς δὲ ἐν καλῷ ἐπικόσμησις τεχνίτου χάριν ἐνυβρίζει. κάτω βλέπουσα τὴν ὁδοιπορίαν σου ποιοῦ περικαλύπτουσα ἑαυτήν, καθὼς πρέπει γυναι-
ξίν.

10 Θ'. Περὶ τοῦ μὴ συλλοúεσθαι ἀνδράσι γυναῖκα.

1. Περιίτασο καὶ τὴν ἐν τὴν ἐν βαλανεῖῳ μετὰ ἀνδρῶν ἄτακτον γινομένην λουσιν· πολλὰ γὰρ τὰ δίκτυα τοῦ πονηροῦ. ἀνδρόγυνον γυνὴ πιστὴ μὴ λουέσθω· εἰ γὰρ περικαλύπτεται τὸ πρόσωπον τὴν ἀπ' ἄλλοτρίων ἀνδρῶν ὄψιν μετὰ αἰδοῦς κρύπτουσα, πῶς γυνὴ μετὰ ἀνδρῶν ἢ τοιαύτη εἰς λουτρὸν
 15 εἰσελεύσεται; 2. γυναικειοῦδὲ ὄντος βαλανείου, εὐτάκτως μετὰ αἰδοῦς μεμετρημένως λουέσθω. 3. μὴ περισσοτέραν δὲ λουσιν ποιείσθω, μηδὲ πολλὴν μηδὲ πολλάκις μηδὲ ἐν μέσῃ τῇ ἡμέρᾳ, ἀλλ' εἰ δυνατόν μηδὲ καθ' ἡμέραν. 4. ὥρα δὲ σοι ἔστω τακτὴ ἢ τῆς καιρολουσίας δεκάτη· δεῖ γάρ σε πιστὴν οὖσαν ἐκ παντὸς καὶ πάντοτε τὴν πολυόφθαλμον περιεργίαν
 20 φεύγειν.

ι'. Περὶ μαχίμου καὶ γλωσσώδους γυναικός.

1. Τὸ δὲ μάχιμόν σου πρὸς πάντας, μάλιστα δὲ καὶ πρὸς τὸν ἄνδρα σου, περίκοπον πιστὴ ὑπάρχουσα, ἵνα σου ὁ ἀνὴρ, ἐὰν ἦ πιστὸς ἢ ἐθνικός, μὴ διὰ σὲ σκανδαλισθεὶς βλασφημήσῃ θεὸν καὶ σὺ τοῦ οὐαὶ κληρονόμος
 25 εὐρεθῇς παρὰ θεῷ. «Οὐαὶ» γάρ, φησὶν, «δι' οὗ τὸ ὄνομά μου βλασφημεῖται ἐν τοῖς ἔθνεσιν»². 2. εἰ δὲ πιστὸς ὑπάρχει σου ὁ ἀνὴρ, ἀναγκασθήσεται ὡς εἰδὼς τὰς γραφὰς εἰπεῖν τὸ ρῆμα τὸ γεγραμμένον ἐν τῇ Σοφίᾳ· «Κρεῖσσον οἰκεῖν ἐν ἐρήμῳ, ἢ μετὰ γυναικὸς γλωσσώδους καὶ μαχίμης»³. 3. αἱ οὖν γυναῖκες διὰ τῆς αἰδοῦς καὶ πραότητος τὴν θεοσεβειαν ἐνδείκνυσθε εἰς
 30 ἐπιστροφὴν καὶ προτροπὴν πίστεως καὶ τοῖς ἐκτὸς πᾶσιν εἴτε γυναιξίν εἴτε ἀνδράσιν.

4. καὶ εἰ δι' ὀλίγων νουθετήσαντες ἐπαιδεύσαμεν ὑμᾶς, ἀδελφαὶ καὶ θυγατέρες καὶ μέλη ἡμῶν, ὡς σοφαὶ καὶ αὐταὶ ἀλοιδόρητοι τοῦ βίου, ἐκζητεῖτε μαθήματα γινώσκειν, δι' ὧν δυνήσεσθε τῇ τοῦ κυρίου ἡμῶν ἐγγίσαι
 35 βασιλείᾳ εὐαρέστως καὶ ἀναπαύσασθαι.

¹ Gn 1, 31.

² Cf. Is 52, 5.

³ Prv 21, 19.

23. Wy, chrześcijanki, nie naśladowcie takich kobiet. Jeśli chcesz być wier-
ną chrześcijanką, troszcz się o swego męża, staraj się podobać tylko jemu, na
ulicy zasłaniaj głowę, bo zasłaniając się unikasz wzroku wścibskich ludzi. 24.
Nie maluj sobie twarzy, którą Bóg stworzył dla ciebie; nie potrzebujesz żad-
nych upiększeń, gdyż „wszystko, co Bóg stworzył, jest bardzo piękne”¹. Bez-
wstydne poprawianie tego, co piękne, jest zniewagą łaski Twórcy. Gdy idziesz,
spuszczaj wzrok i zasłaniaj się, jak przystoi kobietom.

9. *O tym, że kobieta nie powinna kąpać się razem z mężczyznami*

1. Unikaj też kąpieli w łaźni z mężczyznami; jest to niestosowne, a wiele
jest pułapek złego. Chrześcijanka niech się nie kąpie we wspólnej łaźni; jeśli
wstydliwie zasłania swą twarz przed spojrzeniami obcych mężczyzn, to jakże
może pójść naga do łaźni z mężczyznami? 2. Jeśli jest łaźnia dla kobiet, nie-
chaj tam się kąpie ze wstydem, przyzwoitością i umiarem. 3. Niech nie kąpie
się bez potrzeby, zbyt długo albo nazbyt często; niech nie kąpie się w połu-
dniu, a jeśli to możliwe również nie w ciągu dnia. 4. Stałą porą kąpieli niech
będzie dla ciebie godzina dziesiąta^A. Ty, będąc wierną chrześcijanką, powin-
naś zawsze i wszędzie unikać zbyt wielu wścibskich oczu.

10. *O kobiecie kłótlivej i gadatliwej*

1. Jako wierna chrześcijanka staraj się unikać kłótni ze wszystkimi, a szcze-
gólnie ze swym mężem, aby twój mąż, chrześcijanin czy poganin, nie doznał
zgorszenia z twojego powodu i nie bluźnił Bogu, abyś z kolei ty nie zastrzyła
na przekleństwo od Boga. Powiedział bowiem: „Biada temu, przez kogo
paganie bluźnią Mojemu imieniu”². 2. A jeśli twój mąż jest chrześcijaninem,
znając Pismo będzie musiał powtórzyć słowa zapisane w Księdze Mądrości:
„Lepiej jest mieszkać na pustyni niż z kobietą gadatliwą i kłótliwą”³. 3. Ko-
biety, przez swoją skromność i uniżenie okazujcie swoją pobożność wobec
wszystkich, którzy są na zewnątrz, zarówno mężczyzn, jak i kobiet, aby ich
nawrócić i umocnić w wierze.

4. Jeśli w tych kilku słowach pouczyliśmy was, siostry i córki, członki
naszego ciała, mądre i nienaganne, starajcie się poznać nauki, które pozwolą
wam zbliżyć się radośnie do królestwa naszego Pana i znaleźć odpoczynek.

^A To znaczy czwarta po południu – dwie godziny przed zachodem słońca.

SPIS TREŚCI

PRAEFATIO	VII
1. Quando Constitutiones apostolorum scriptae sint et de quo agant	VII
2. De circumiectu, in quo Constitutiones ortae et quomodo in Oriente et Occidente receptae sunt	IX
3. Argumentum et compositio praesentis editionis Constitutionum	XI
WPROWADZENIE	XII
1. <i>Konstytucje apostolskie</i> , czas powstania i tematyka	XII
2. Środowisko powstania <i>Konstytucji</i> i ich recepcja na Wschodzie i na Zachodzie	XV
3. Zawartość i układ obecnego wydania <i>Konstytucji</i>	XVII
Sigla biblica	XIX
Vetus Testamentum	XIX
Novum Testamentum	XX
Sigla testium	XXI
Sigla communia	XXII
Bibliographia chronologica	XXIII
Editiones ConstApost	XXIII
Aliae fontes	XXIII
Studia	XXIV

KONSTYTUCJE ŚWIĘTYCH APOSTOŁÓW [SPISANE] PRZEZ KLEMENSA

[Wstęp]	1
---------------	---

KSIĘGA I

KATOLICKA NAUKA O ŚWIECKICH

[A. Wskazania ogólne]	2
1. O cheiwości	2
2. O nieodpłacaniu zniewag ani nie braniu odwetu na krzywdzicielu	3
[B. Wskazania dla mężczyzn]	4
3. O strojeniu się i wynikającym stąd grzechu	4

4. O tym, że nie należy wtrącać się do spraw ludzi źle żyjących, ale zajmować się własnymi	6
5. Jakie księgi Pisma należy czytać	6
6. O powstrzymywaniu się od czytania ksiąg spoza tego kanonu	6
7. O kobiecie niegodziwej	7
[C. Wskazania dla kobiet]	9
8. O posłuszeństwie kobiety względem męża oraz o kobiecie miłującej męża i roztropnej	9
9. O tym, że kobieta nie powinna kąpać się razem z mężczyznami	11
10. O kobiecie kłótlivej i gadatliwej	11

KSIEGA II

O BISKUPACH, PREZBITERACH I DIAKONACH

[A. Przymioty kandydata na biskupa]	12
1. Brak wykształcenia nie jest przeszkodą w promocji na biskupa, byłoby był biegły w słowie	12
2. Jaki powinien być biskup oraz inne osoby duchowne	13
3. Pod jakim względem winno się sprawdzać wybranego na biskupa	14
4. Nie z każdą wdową należy się dzielić, ale w pierwszej kolejności nawet z mężatką, gdy jest w potrzebie, i że nie należy się dzielić z rozrzutnym, pijakiem i leniwym	14
5. Biskup winien być bezstronny w sądzeniu, skromny w obyczajach i stateczny	15
6. O tym, że biskup nie powinien być pazerny, ręczyć za nikogo ani być niczym adwokatem	15
[B. Władza wiązania i rozwiązywania]	18
8. O obwinianym, czyli oskarżonym	18
9. Biskup powinien być nieprzekupny	18
10. Biskup, nie osądzając grzesznika, zaciąga winę	19
11. Jak biskup winien sądzić grzeszników	20
12. Pouczenie, jak trzeba odnosić się do nawracających się; różne przykłady nawrócenia	20
13. Należy unikać okazji do grzechu	21
14. O potrzebie unikania wspólnoty z grzesznikami w czynie a nie w słowie	21
15. Kapłan nie powinien ani pobłażać grzechom, ani być pochopnym w karaniu	24
16. O nawróceniu: jakie powinno być i jak osiąga skutek	25
17. Biskup powinien być bez zarzutu jako wzór rządzących	26
18. Biskup winien się troszczyć, by lud nie błądził z powodu tego, że on jest jego opiekunem	27

19. Pasterz zaniedbujący owce zasługuje na karę, jak i owca nieposłuszna pasterzowi podlega karze	29
20. Jak świeccy powinni szanować biskupów, szczególnie tych dobrych ..	30
21. Niebezpieczne jest jednostronne sądzenie i karanie tego, komu nie udowodniono winy	32
[C. Odpowiedzialność biskupa przed Bogiem]	34
22. Wielkie przykłady nawrócenia: Dawid i mieszkańcy Niniwy; Ezechiasz i jego syn Manasses	34
23. Amon przykładem błędzących z powodu pychy	37
24. Chrystus nasz Pan przyszedł na świat, aby błędzących zbawić dzięki nawróceniu	38
[D. Biskup administratorem i stróżem dóbr kościelnych]	40
25. O pierwocinach i dziesięcinach oraz jak biskup powinien sam je przyjmować albo rozdzielać wśród innych	40
[E. Hierarchia kościelna i należy jej szacunek]	43
26. Według jakiego wzorca zostały uszeregowane i jaką mają godność u Boga wszystkie osoby duchowne	43
27. Rzeczą straszną jest przyznawanie samemu sobie godności kapłańskiej, jak uczynili Korachici, Saul czy Ozjasz	45
28. O uczie i jak każdy stopień stanu duchownego winien być szanowany przez zaproszonych gości	46
29. Jaka jest godność biskupa i diakona	47
30. Jak świeccy powinni być posłuszni diakonom	47
31. Nie wolno diakonowi robić niczego bez zgody biskupa	48
32. Diakon wbrew woli biskupa nie powinien niczego dawać nikomu, gdyż byłoby to obrazą biskupa	48
33. Jak należy szanować kapłanów i uważać za dostojnych, ponieważ są ojcami duchowymi	49
34. Kapłani są ważniejsi od rządzących i królów	50
35. Prawa nakazują przynosić owoce, tak samo jak i Ewangelia	50
36. Przypomnienie Bożego dekalogu i jego postanowień	51
[F. Biskup strażnikiem prawa]	53
37. O oskarżycielach i donosicielach; jak sędzia winien ostrożnie im wierzyć lub nawet nie wierzyć bez wcześniejszego dokładnego badania	53
38. Grzesznikom trzeba wykazywać winę na osobności, a nawracających się przyjmować zgodnie z nakazem Pana	53
39. Przykłady nawrócenia	54
40. Nie należy odnosić się wrogo do grzeszącego po raz pierwszy lub drugi	55
41. Jak przyjmować nawracającego się; jak zachowywać się w stosunku do grzeszników oraz kiedy wykluczać ich z Kościoła	55
42. Sędzia winien być obiektywny	57
43. Jak należy karać oszczerców	58

[G. Zasady sądownictwa kościelnego]	59
44. Diakon winien odciążyć biskupów i zajmować się mniej ważnymi sprawami	59
45. Chrześcijanom nie przystoја spory ani sprzeczki	60
46. Wierzący nie powinni procesować się z niewierzącymi ani nikogo z nich brać na świadka przeciwko chrześcijanom	60
47. Rozprawy sądowe winny się odbywać w drugim dniu tygodnia	61
48. Nie należy wymierzać tej samej kary za każde przewinienie, lecz różną stosownie do różnicy grzechów	62
49. Wymagane przymioty oskarżycieli i świadków	62
50. Na podstawie wcześniejszych złych czynów można nie wierzyć komuś w sprawach późniejszych	63
51. Nie wolno sądzić stronnictwo	64
52. Roztropność sędziów świeckich przykładem sprawiedliwego sądu	64
[H. Rola modlitwy w pojednaniu]	65
53. Wierzący nie powinni występować przeciwko sobie	65
54. Sprawy związane z pokojem biskupi powinni przypominać ludowi za pośrednictwem diakonów	66
[I. Zbawcza inicjatywa Boga]	67
55. Przykłady opatrności: jak od początku przez wszystkie pokolenia Bóg wzywał każdego do nawrócenia	67
56. Wolą Bożą jest, by ludzie byli zgodni w pobożności podobnie jak moce niebiańskie	68
[J. Zasady związane ze sprawowaniem liturgii]	69
57. Opis Kościoła i duchowieństwa; co winien wykonywać podczas zgromadzenia każdy z wiernych: duchownych i świeckich	69
58. O listach polecających, że nie należy ich lekceważyć	72
59. Każdy powinien rano i wieczorem gorliwie uczestniczyć w zgromadzeniu wiernych	73
[K. Wierność Bogu a praktyki pogańskie i żydowskie]	74
60. Przykład pobudzający ambicję: gorliwe przybywanie Greków i Żydów do świątyń i synagog	74
61. Nie jest rzeczą zbożną stawiać wyżej sprawy prywatne niż Boże. O indyferentyzmie: wierzący nie powinien chodzić do synagog Żydów, kaplic heretyków ani na widowiska pogan	75
62. Trzeba odwracać się od wszelkich bezbożności Greków	77
63. Żaden wierzący nie powinien jeść bez pracy, skoro ludzie Piotra i pozostali apostołowie byli rybakami, Pawła i Akwili – wytwórcami namiotów, a Judy od Jakuba – rolnikami, jak przekazuje Hegesippos i Rzymianin Tertulian	78

KSIEGA III

O WDOWACH

[A. Stan wdów i opieka nad nim ze strony Kościoła]	80
1. [Kogo przyłączać do stanu wdów]	80
2. Młoda wdowa powinna wystrzegać się podejrzeń	81
3. Jakie powinny być wdowy i jak biskup winien je chronić	81
4. Trzeba wspomagać każdego ubogiego	82
5. Trzeba troszczyć się także o obyczaje wdów	83
[B. Zakaz nauczania przez kobiety oraz właściwa postawa wdowy]	84
6. Kobiety nie powinny nauczać, bo jest to niewłaściwe; jakie kobiety poszły za Panem	84
7. Jakie są fałszywe wdowy	85
8. Wdowa, biskup ani inny wierzący nie powinni niczego przyjmować od osób niegodnych	87
[C. Kobietom, świeckim oraz niższym duchownym nie wolno chrzczyć ani pełnić funkcji kapłańskich]	88
9. Kobiety nie powinny chrzczyć, bo jest to bezbożne i sprzeczne z nauczaniem Chrystusa	88
10. Osoba świecka nie powinna spełniać czynności kapłańskich: chrztu, ofiary, wkładania rąk czy błogosławieństwa	89
11. Z wyjątkiem biskupów i prezbiterów nikomu z pozostałych duchownych nie pozwala się wykonywać czynności kapłańskich, a ustanawiać [do posług] wolno tylko biskupowi i nikomu innemu	89
[D. Postawa wdowy wobec bliźnich i dobrodziejów]	90
12. Zapobieganie zawiści	90
13. Jak wdowy powinny modlić się za tych, którzy dają im utrzymanie	90
14. Zgodnie z nakazem Pana kobieta ofiarująca owoce nie powinna się chełpić ani rozgłaszać swego imienia	91
15. Niewłaściwe jest lżenie bliźniego; sprzeczne z chrześcijaństwem jest przeklinanie	92
[E. Posługa biskupa, prezbitera, diakonów i diakonis]	92
16. O Bożym wtajemniczeniu przez święty chrzest	92
17. Znaczenie chrztu w imię Chrystusa oraz każdego wypowiedzianego słowa i uczynionego w nim gestu	93
18. Jaka powinna być osoba wtajemniczona	94
19. Jacy powinni być diakoni	94
20. Biskupa powinni ustanawiać trzech lub dwaj biskupi, a nie jeden, pod sankcją nieważności	96

KSIEGA IV

O SIEROTACH

[A. Zasady adopcji; biskup ojcem sierot]	97
1. [Obowiązek adopcji]	97
2. Jak biskup powinien troszczyć się o sieroty	97
[B. O nienadużywaniu własnego sieroctwa lub wdowieństwa]	98
3. Kim należy się zaopiekować zgodnie z nakazem Pańskim	98
4. O chciwości	98
5. Z jaką bojaźnią wdowy i sieroty winny przyjmować dary Pańskie ...	99
[C. Przyjmowanie jałmużny, ale nie od każdego]	100
6. Czyje ofiary można przyjąć, a czyich nie	100
7. Ofiary ludzi niegodnych, dopóki tacy są, nie tylko nie prześlają	
Boga, ale przeciwnie, skłaniają Go do gniewu	101
8. Lepiej wspomóc wdowę ofiarą z własnego trudu, nawet jeśli dary	
byłyby skromne i małe, niż ofiarami bezbożników, nawet jeśli	
byłyby liczne i wielkie; lepiej bowiem zginąć z głodu niż przyjąć dar	
od bezbożników	102
9. Kapłan, jak mądry Salomon, winien nakłaniać lud,	
by wspierał biednych	102
10. Nakaz, aby w przypadku podrzucenia na siłę przez kogoś	
z bezbożnych pieniędzy kapłanom, wydali je na drewno i węgiel,	
ale nie na żywność	103
[D. Chrześcijanin w rodzinie, wspólnocie i w państwie]	103
11. O rodzicach i dzieciach	103
12. O sługach i panach	104
13. W czym należy być posłusznym wobec władz świeckich	104
14. O dziewicach	105

KSIEGA V

O MĘCZENNIKACH

[A. Postawa wobec prześladowanych i skazańców]	106
1. Sprawiedliwe jest, aby uciskany przez niewierzących z powodu	
Chrystusa, wierni dostarczali, czego im potrzeba zgodnie	
z nakazem Pana	106
2. Należy unikać przebywania z fałszywymi braćmi, skoro trwają	
w występku	108
3. Dręczonym z powodu Chrystusa trzeba podać rękę,	
nawet jeśli byłoby to niebezpieczne	108
4. Jest rzeczą straszną i zgubną wyrzekać się Chrystusa	109

[B. Naśladowanie Chrystusa]	110
5. Trzeba naśladować Chrystusa w cierpieniu i pragnąć Jego wytrwałości	110
6. WiernyC nie powinien być lekkomyślny ze względu na bezpieczeństwo, ani bojaźliwy z powodu tchórzostwa, ale winien uciekać z przezorności i walczyć ze względu na oczekiwany wieniec	110
[C. Pewność zmartwychwstania]	113
7. O różnych dowodach zmartwychwstania	113
[D. Cześć męczenników]	118
8. O Jakubie, bracie Pańskim, i Szczepanie, pierwszym męczenniku	118
9. O fałszywych męczennikach	119
[E. Co nie przystoi chrześcijaninowi]	119
10. Należy unikać częściej gadaniny, nieprzyzwoitych wyrażań, dowcipkowania, pijaństwa, rozpusty, hulanki, nadmiernego gniewu, pogańskich lub sprośnych śpiewów, wzywania bożków lub demonów	119
11. Upomnienie pouczające, by unikać występku bałwochwalstwa	119
12. Nie wypada śpiewać pogańskich pieśni, przysięgać na bożka, oddawać się wróżbom z lotu ptaków, przepowiedniom, wróżbiarstwu, płasom ani przestrzegać zasad judaizmu, bo jest to bezbożne i sprzeczne z poznaniem Boga	120
[F. Chrześcijańskie święta i sposób ich obchodzenia]	122
13. Spis świąt Pańskich, których należy przestrzegać, oraz kiedy należy je obchodzić	122
14. O męce Pańskiej i jej chronologii	122
15-16. Wykaz proroctw zapowiadających Chrystusa, których spełnienie ujrzeli Żydzi, lecz przewrotnie nie uwierzyli, że jest On Pomazańcem Bożym i skazali Pana chwały [na karę] krzyża	126
15. [Naród wybrany i naród odrzucony]	127
16. [Naród, który uwierzył, i naród, który nie uwierzył]	127
17. Jak i kiedy powinno się obchodzić Wielkanoc, oraz o tym, że nie należy świętować z Żydami	129
18. Nakaz o Wielkim Tygodniu Wielkanocy	129
19. O nocnym czuwaniu w Wielką Sobotę oraz o dniu Zmartwychwstania	130
20. Prorocka zapowiedź o Panu, którą Żydzi czytają w dziesiątym dniu września, czyli w miesiącu Gorpiajos	131

KSIĘGA VI

O SCHIZMACH [I HEREZJACH]

[A. Przykłady ze Starego Testamentu]	136
1. [Racje za wystrzeganiem się herezji i schizm]	136
2. Nie godzi się buntować przeciwko królom ani kapłanom	136
3. O cnocie Mojżesza i niewierności narodu żydowskiego, i jakich cudów dokonał Bóg przez niego	137
4. Schizma nie polega na oddzieleniu się od bezbożnych, ale odstępców od pobożnych	139
5. Wypowiedzi proroków potwierdzają powody odrzucenia fałszywego Izraela	139
6. O herezjach żydowskich	141
[B. Herezje czasów chrześcijańskich]	142
7. Jak powstały herezje wśród chrześcijan i kto był inspiratorem ich bezbożności	142
8. Kontynuatorzy bezbożności Szymona i późniejsze herezje; to samo dotyczy rozdziałów 9. 10 oraz 26 niniejszej księgi	143
9. Szymon postanowił dzięki czarom latać, ale modlitwa Piotra sprawiła, że upadł z wysoka, złamał nogi i palce u rąk, o czym świadczą Klemens, Hegesip, Justyn i Ireneusz	143
10. Jak herezje różnią się między sobą oraz od prawdziwej wiary	145
[C. Wiara i nauka apostołska]	146
11. Wyjaśnienie przesłania Ewangelii	146
12. Przeciwko wyznawcom Chrystusa chcącym praktykować judaizm	148
13. Jak trzeba oddzielać się od heretyków	151
14. Głosiciele nauki katolickiej i ich nakazy. Nauczanie katolickie	151
15. Nie trzeba chrzcić ponownie ani uznawać chrztu udzielonego przez bezbożników, gdyż nie jest to chrzest, ale zmaza.	152
16. O księgach apokryficznych, że są nieautentyczne	154
17. Przepisy małżeńskie dotyczące duchownych	154
18. Rada i wezwanie do unikania komunii z bezbożnymi heretykami	155
[D. Nauka apostołska o prawie]	157
19. Przeciwko lekceważącym prawo	157
20. Prawo naturalne a ustanowione; dlaczego je ustanowiono	158
21. Wierzący w Chrystusa jesteśmy pod działaniem łaski, a nie w niewoli dodanego prawa	160
22. Prawo o ofiarach zostało dodane i Chrystus je unieważnił przez swoje przyjście	161
23. W jaki sposób Chrystus wypełnił Prawo, co z niego unieważnił, zmienił lub poprawił	162
24. Spodobało się Chrystusowi, by także przez Rzymian poznano prawo sprawiedliwości	164

25. Bóg z powodu bezbożności Żydów względem Chrystusa ustanowił ich jeńcami i poddanymi	165
[E. Przestroga przed heretykami i przepisami Prawa]	165
26. Należy unikać heretyków jako deprawatorów dusz; poglądy głoszone w każdej herezji [podobnie jak w rozdziale 8, 9 i 10]	165
27. O zasadach przestrzeganych przez Żydów i Greków: o męskim nasieniu, jego nocnym wypływie, obcowaniu płciowym, menstruacji, obcowaniu obyczajnym, porodzie, poronieniu, nieczystości cielesnej, pochówku zmarłego lub kości, nagrobkach i wyróżnianiu pokarmów	166
28. O pederastii, cudzołóstwie i wyuzdaniu oraz obcowaniu płciowym ze zwierzętami; jedne czyny są bezbożne i sprzeczne z naturą, inne niezgodne z prawem i niesprawiedliwe; dlaczego każdy z tych uczynków jest zakazany i podlega karze	168
29. Jak kobiety winny słuchać swoich mężów, a mężowie kochać swoje żony; obcujący z sobą płciowo, nawet jeśli by się nie obmyli, są czyści, cudzołożnika zaś lub rozpustnika żadne obmycie nie oczyszcza	170
30. Zwyczaj żydowski i grecki przestrzegania naturalnych oczyszczeń i wstręt do szczątków ludzkich obcy jest chrześcijanom, którzy winni gromadzić się na cmentarzach świętych i śpiewać psalmy nad śpiącymi w wierze	171

KSIEGA VII

ŻYCIE, DZIĘKCZYNIENIE I WTAJEMNICZENIE CHRZEŚCJAŃSKIE

[A. Droga życia i droga śmierci]	173
1. Dwie drogi: droga życia i droga śmierci	173
2. Moralne upomnienia przykazań Pańskich zgodne z dawnym nakazem Bożych praw: zakaz gniewu, zabójstwa, zepsucia, cudzołóstwa i wszelkich zakazanych praktyk sodomitckich	174
3. Zakaz magii, zabijania noworodków, krzywoprzysięstwa i fałszywego świadectwa	177
4. Zakaz wulgaryzmów, trwania w gniewie, podstępnych obyczajów, kłótni, kłamstwa, chciwości i obłudy	177
5. Zakaz złośliwości, stronniczości, gniewu, niechęci do ludzi, zazdrości	178
6. O wróżbach z lotu ptaków, zaklęciach, przepowiedniach, pragnieniu zła i innych zakazanych praktykach	178
7. Zakaz szemrania, pychy, pogardy i zuchwalstwa	179
8. O wielkoduszności, prostoduszności, łagodności i wytrwałości	179

9. Nauczycieli wiary chrześcijańskiej trzeba przedkładać ponad rodziców, dają bowiem dobre życie, a rodzice tylko życie	180
10. Nie trzeba oddzielać się od świętych, ale jednać walczących, sądzić sprawiedliwie i nie mieć względu na osobę	180
11. O człowieku podejrzliwym, czyli małej wiary	181
12. O dobroczynności	181
13. Jak panowie winni odnosić się do swych domowników i jak domownicy winni być posłuszni	181
14. O obłudzie, skrupulatnym przestrzeganiu praw i spowiedzi	182
15. O szacunku wobec rodziców	182
16. O posłuszeństwie wobec króla i rządzących	183
17. O czystym sumieniu modlących się	183
18. Droga, którą się idzie z powodu podstępu wroga, wypełniona jest bezbożnością i bezprawiem	183
19. Prawodawca zachęca, by nie skręcać w prawo ani w lewo z drogi pobożności	184
[B. Różne rozporządzenia]	184
20. Nie należy pogardzać ofiarowanymi pokarmami, ale przyjmować je z wdzięcznością wedle porządku	184
21. Należy unikać pokarmów z ofiar bałwochwalczych	185
22. Nakaz Pański w sprawach związanych z chrztem oraz jak trzeba chrzczyć i w imię czyjej śmierci	185
23. W które dni tygodnia należy pościć, a w które nie należy i dlaczego	186
24. Jacy powinni być modlący się modlitwą daną przez Pana	187
25. Dziękczynienie mistyczne	188
26. Dziękczynienie za Bożą komunię	189
27. Dziękczynienie za Boży wonny olej	190
28. Nie należy lekceważyć sprawy komunii, lecz patrzeć, czy biskup, prezbiter lub diakon są prawowierni; jeśli nie są, należy się z niej wycofać	191
29. Nakaz o przynoszeniu owoców	192
30. Jak zgromadzeni winni świętować dzień Zmartwychwstania Zbawiciela	192
31. Jacy winni być ci, którzy są ustanawiani	193
32. Zapowiedź przyszłości	194
[C. Błogosławieństwa, czyli różne formy modlitwy nieustannej]	195
33. Modlitwa mówiąca o różnych rodzajach opatrności	195
34.1 Modlitwa o różnych rodzajach stworzenia	197
35. Modlitwa dziękczynna o opiece Bożej nad wszystkim, co istnieje	198
36. Modlitwa przypominająca, że Chrystus stał się człowiekiem oraz różne rodzaje opatrności nad świętymi	200
37. Modlitwa zawierająca wspomnienie opatrności i wyliczenie różnych dobrodziejstw świadczonych świętym przez opatrność Bożą za pośrednictwem Chrystusa	202

38. Modlitwa sprawiedliwych za siebie nawzajem	203
[D. Katechumenat i modlitwy chrzcielne]	205
39. Jak powinni być formowani katechumeni	205
40. Przepisy, jak kapłani winni błogosławić katechumenów mających przyjąć chrzest i czego ich nauczać	206
41. Wyrzeczenie się złego przez katechumena i przyłgnięcie do Chrystusa Bożego	207
42. Dziękczynienie za krzyżmo mistycznej oliwy	208
43. Dziękczynienie za mistyczną wodę	208
44. Dziękczynienie za mistyczny olej	210
45. Modlitwa nowoochrzczonych	210
[E. Lista biskupów ustanowionych przez apostołów]	211
46. Biskupi posłani i ustanowieni przez świętych apostołów	211
[F. Modlitwy w ciągu dnia]	213
47. Hymn poranny	213
48. Hymn wieczorny	213
49. Modlitwa na posiłek	214

KSIEGA VIII

O CHARYZMATACH, ŚWIĘCENIACH I KANONACH KOŚCIELNYCH

[A. Charyzmaty i godności kościelne]	215
1. [Charyzmaty i ich rola]	215
2. [Profetyzm a bezbożność]	219
[B. Przekaz Apostołów o święceniach biskupich i Eucharystii]	220
3. [Wprowadzenie do przepisów o święceniach]	220
4. [Nauka apostołów o ustanawianiu biskupów]	221
5. Modlitwa na ordynację biskupa	222
6. Wezwanie za katechumenów	224
7. Wezwanie za opętanych	226
8. Wezwanie za oświecanych	228
9. Wezwanie za nawracających się	229
10. Wezwanie za wiernych	231
11. Epikleza nad wiernymi	233
12. [Złożenie Ofiary eucharystycznej]	235
13. [Druga modlitwa powszechna]	246
14. [Wezwanie po Komunii]	248
15. Modlitwa po Komunii	249
[C. Święcenia duchownych i inne rozporządzenia]	273
16. O ordynacji prezbitera	251
17. O ordynacji diakona	252

19. O ordynacji diakonisy	253
21. O subdiakonach	253
22. O lektorach	254
23. O wyznawcach	255
24. O dziewicach	255
25. O wdowach	255
26. O egzorcystach	256
27. Konstytucje Szymona Kananejczyka w sprawie tego, ilu powinno brać udział w ordynacji biskupa	256
28. Tegoż Szymona Kananejczyka kanony kościelne	256
29. Konstytucje Mateusza Apostoła o wodzie i oliwie	257
30. Tenże [Mateusz Apostoł] o pierwocinach i dziesięcinach	258
31. Tenże [Mateusz Apostoł] o resztkach z ofiar	258
32. Konstytucje Pawła Apostoła o kanonach kościelnych	258
33. Konstytucje Pawła i Piotra: aby słudzy nie pracowali dwa dni w tygodniu – w sobotę i w Dniu Pańskim, i chodzili do kościoła	260
34. [Modlitwa codzienna]	261
35. Konstytucje Jakuba, biskupa Jerozolimy, brata Pańskiego według ciała, o noszących świece, [czyli o nieszpórach lub nabożeństwie światła]	262
38. [Jutrznia]	264
40. Dziękczynienie za przyniesione pierwocyny ⁶	265
41. Wezwanie za zmarłych	266
42. O tym, jakich dni poświęconych zmarłym należy przestrzegać	268
43. [Owocność jałmużny za zmarłych]	268
44. [Zachowanie się na stypie]	268
45. O prześladowanych i uchodźcach z powodu wiary, aby znaleźli wsparcie	269
46. O tym, że każdy ustanowiony duchowny winien przestrzegać swego stopnia, a nie uzurpować sobie tego, czego mu nie powierzono	269
[D. Kanony apostołskie]	273
47. Kanony apostołskie	273
1. O ustanawianiu biskupów, [prezbiterów i diakonów]	273
2. O składających ofiary na ołtarzu wbrew zwyczajowi	273
3. [O tym, co można składać na ołtarzu]	273
4. O rozporządzaniu ofiarami	274
5. O prezbiterach odsyłających swe żony	274
6. O każdym kapłanie zajmującym się świeckimi interesami	274
7. O kapłanach obchodzących Paschę przed wiosenną równonocą	274
8. O kapłanach, którzy nie przyjmują Komunii podczas Ofiary	274
9. O każdym kapłanie i wiernym opuszczającym liturgię przed wielką modlitwą końcową	275

10. O każdym modlącym się z ekskomunikowanymi	275
11. O każdym duchownym modlącym się z duchownymi złożonymi z urzędu	275
12. O każdym wiernym, który będąc wyłączonym, zostaje przyjęty w innym mieście, oraz o tym, który go przyjął	275
13. O każdym wykluczonym, który ze względu na oszustwo został przyjęty	275
14. O biskupach przechodzących do innych diecezji	275
15. O duchownych opuszczających swoją diecezję	276
16. O biskupach przyjmujących obcych duchownych	276
17. O tych, którzy zawierają powtórne małżeństwo lub mają konkubinę	276
18. O poślubiających wdowę lub kobietę złych obyczajów	277
19. O tych, którzy ożenili się z dwoma siostrami lub z bratanicą [czy siostrzenicą]	277
20. O duchownych poręczających majątek	277
21. O eunuchach, którzy sami się nie okaleczyli	277
22. O eunuchach, którzy sami się okaleczyli, że nie mogą zostać duchownymi	277
23. O duchownych, którzy sami się okaleczyli, że powinni zostać złożeni z urzędu	277
24. O świeckich, którzy sami się okaleczyli, że powinni ponieść trzyletnią karę	278
25. O każdym kapłanie, który dopuścił się rozpusty, krzywoprzysięstwa lub kradzieży, że należy go złożyć z urzędu, ale nie pozbawiać komunii	278
26. O lektorach i kantorach, że pozwala się im zawrzeć małżeństwo po obdarzeniu ich [tymi posługami]	278
27. O każdym kapłanie, który bije wiernych grzeszników	278
28. O każdym kapłanie, który sprawuje funkcje liturgiczne po złożeniu go z urzędu	278
29. O każdym kapłanie, który został ustanowiony za pieniądze	279
30. O kapłanie, który posłużył się wpływowymi ludźmi świeckimi, aby uzyskać posługę	279
31. O prezbiterach, którzy z powodu lekceważenia własnego biskupa oddzielnie sprawują ofiarę	279
32. O nieprzyjmowaniu duchownego wykluczonego [ze wspólnoty]	279
33. O tym, że żaden duchowny nie powinien zostać przyjęty bez listu polecającego	280
34. Biskupi winni znać swojego prymasa	280
35. O biskupach udzielających święceń w innej diecezji	280
36. O biskupach ustanowionych, którzy nie podjęli sprawowania liturgii, oraz o tych, których nie przyjął lud	280
37. O zwoływaniu synodu dwa razy w roku	281
38. O tym, żeby biskup troszczył się o rzeczy Kościoła	281

39. O prezbiterach i diakonach, aby niczego nie czynili bez swojego biskupa	281
40. O jawności rzeczy należących do biskupa oraz do kościoła	281
41. O tym, że biskup może dysponować dobrami kościoła na własne potrzeby	282
42. O każdym kapłanie grającym w kości	282
43. O niższych duchownych grających w kości	282
44. O każdym kapłanie pożyczającym na procent	283
45. O każdym kapłanie modlącym się tylko wraz z heretykami	283
46. O kapłanach uznających chrzest heretyków	283
47. O biskupach i prezbiterach, którzy ponownie udzielają chrztu	283
48. O świeckich oddających swoje żony lub poślubiających kobiety oddalone	284
49. O nieudzielających chrztu w imię Świętej Trójcy	284
50. O stosujących jedno zanurzenie [w czasie chrztu] na pamiątkę śmierci Pana	284
51. O kapłanie, który powstrzymuje się od małżeństwa, mięsa i wina z powodu obrzydzenia	286
52. O kapłanach, którzy nie przyjmują nawracających się grzeszników ..	286
53. O kapłanach, którzy nie spożywają wina i mięsa w dniu świątecznym	287
54. O duchownym jedzącym w gospodzie	287
55. O duchownych znieważających własnego biskupa	287
56. O duchownych znieważających prezbiterów i diakonów	287
57. O tych, którzy drwią z ludzi chorych	287
58. O kapłanach, którzy nie dbają o swoich duchownych ani o swój lud ..	287
59. O kapłanach, którzy zaniedbują potrzeby własnego kleru	287
60. O czytających apokryfy w Kościele	288
61. O tych, którym dowiedzie się czynu zakazanego	288
62. O duchownych, którzy zaparli się imienia Chrystusa	288
63. O spożywających krew zwierzęcą lub zwierzęcia uduszonego	288
64. O poszczących w Dniu Pańskim lub w sobotę	288
65. O modlących się w zgromadzeniu Żydów lub heretyków	289
66. O tym, który raz uderzył i zabił	289
67. O tych, którzy zgwałcili niezaręczoną dziewczę	289
68. O powtórnych święceniach	289
69. O tych, którzy nie poszczą w czasie Wielkiego Postu	289
70. O tych, którzy świętują z Żydami	290
71. O zanoszących ofiary do świątyń pogańskich i do synagog	290
72. O duchownym, który ukradł z Kościoła воск lub oliwę	290
73. O tym, który zabierze płótno lub poświęcone naczynie	290
74. O biskupach, którzy zostali wezwani do sądu i nie odpowiadają	290
75. O tym, kto może być świadkiem przeciwko biskupowi	291
76. O biskupach, którzy obdarzają biskupstwem [kogoś] z rodziny	291
77. O jednookich lub kulawych [kandydatach na biskupa]	291

78. O głuchoniemych i ślepych [kandydatach na biskupa]	291
79. O opętanych [kandydatach na duchownego]	291
80. O [świeżo] ochrzczonych poganach, [kandydujących do święceń] ...	291
81. O duchownych przyjmujących obowiązki publiczne	292
82. O dopuszczaniu niewolników do kleru	292
83. O kapłanie pełniącym funkcję wojskową	292
84. O znieważającym cesarza lub urzędnika	292
85. O tym, ile i które księgi ze Starego i Nowego [Testamentu] należy przyjąć	292
48. [Zachęty końcowe]	293

APENDYKS

Kanony Pamfilosa z apostołskiego synodu w Antiochii	294
Prawo kanoniczne świętych Apostołów	296
Kary świętych Apostołów dla upadłych	298
Euchologion Serapiona	300
1. Modlitwa pierwsza na Dzień Pański	300
2. Modlitwa po powstaniu od homilii	300
3. Modlitwa za katechumenów	301
4. Włożenie rąk na katechumenów	301
5. Modlitwa za lud	302
6. Włożenie rąk na świeckich	303
7. Modlitwa za chorych	303
8. Włożenie rąk na chorych	304
9. Modlitwa o urodzaje	304
10. Modlitwa za Kościół	305
11. Modlitwa za biskupa i za Kościół	305
12. Modlitwa na klęczkach	306
13. Modlitwa eucharystyczna biskupa Serapiona	307
14. Łamanie po modlitwie i modlitwa w czasie łamania	309
15. Błogosławieństwo ludu po Komunii duchownych	309
16. Modlitwa po Komunii ludu	310
17. Modlitwa za przynieszone oleje i wodę	310
18. Nałożenie rąk po błogosławieństwie wody i oleju	311
19. Poświęcenie wody	311
20. Modlitwa za przystępujących do chrztu	312
21. Modlitwa po wyrzeczeniu się dotychczasowego życia	312
22. Modlitwa na namaszczenie przystępujących do chrztu	312
23. Modlitwa po przyjęciu [do chrztu]	313

24. Modlitwa po chrzcie i nawróceniu	313
25. Modlitwa na krzyżmo, którym namaszcza się ochrzczonych	314
26. Nałożenie rąk podczas ustanawiania diakonów	315
27. Nałożenie rąk podczas ustanawiania prezbiterów	315
28. Nałożenie rąk podczas ustanawiania biskupa	316
29. Modlitwa nad olejem chorych, nad chlebem lub wodą	316
30. Modlitwa pogrzebowa za zmarłego	317
Indeks biblijny	663
Indeks dokumentów prawnych Kościoła	699
Indeks pisarzy	713
Indeks imion własnych	717
Indeks rzeczowy	721
Conspectus materiae	733
Spis treści	749

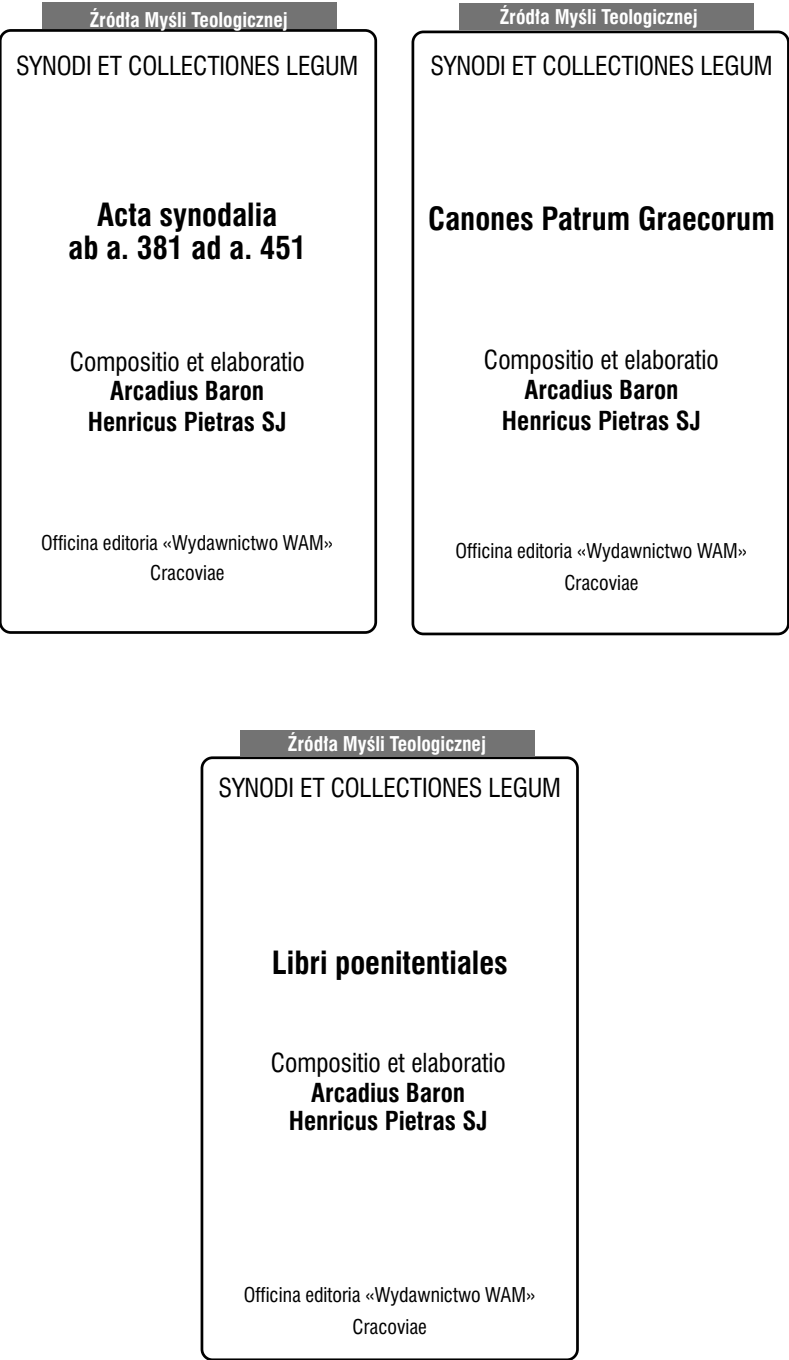
„Źródła Myśli Teologicznej”

Serię redagują:

Adam Bandura, Arkadiusz Baron, Tytus Górski, Henryk Pietras i Edward Staniek

1. Orygenes, *O zasadach*, 1996
2. Św. Atanazy, *Listy do Serapiona*, 1996
3. Pamfil, *Obrona Orygenesesa*, Rufin, *O sfalszowaniu pism Orygenesesa*, 1996
4. *Trójca Święta*. Tertulian, *Przeciw Prakseaszowi*, Hipolit, *Przeciw Noetosowi*, 1997
5. Teodeoret z Cyru, *Komentarz do Listu św. Pawła Apostoła do Rzymian*, 1997
6. Orygenes, *Korespondencja*, 1997
7. Ireneusz z Lyonu, *Wykład nauki apostoelskiej*, 1997
8. Św. Hieronim, *Komentarz do Księgi Jonasza*, 1998
9. Teodoret z Cyru, *Komentarz do I i II Listu do Koryntian*, 1998
10. Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według Mateusza*, cz. 1, 1998
11. Grzegorz Cudotwórca, *Mowa na cześć Orygenesesa*, 1998
12. Grzech pierworodny. Augustyn, *Proces Pelagiusza*, 1999
13. Mariusz Wiktoryn, *Dzieła egzegetyczne*, 1999
14. Teodoret z Cyru, *Komentarz do listów do Galatów, Efezjan, Filipian i Kolosan*, 1999
15. Pelagiusz, *Komentarz do Listu św. Pawła do Rzymian*, 1999
16. Orygenes, *Homilie o Księgach Izajasza i Ezechiela*, 2000
17. Demonologia w nauce Ojców Kościoła. Hipolit, *O antychryście*, 2000
18. Św. Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię wg św. Mateusza*, (cz. 1; hom. 1-40), 2000
19. Ambrozjaster, *Komentarz do Listu św. Pawła do Rzymian*, 2000
20. Teodoret z Cyru, *Komentarz do Listów do Tes., Tym., Tyt., Filem. i Hebr.*, 2001
21. Św. Grzegorz z Nyssy, *Drobne pisma trynitarne*, 2001
22. Klemens Aleksandryjski, *Wypisy z Theodota*, 2001
23. Św. Jan Chryzostom, *Homilie na Ewangelię wg św. Mateusza*, (cz. 2; homilie 41-90), 2001
24. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom I, 2001
25. Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według Mateusza* (cz. 2), 2002
26. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom II, 2002
27. Orygenes, *Komentarz do Ewangelii według św. Jana*, 2003
28. Ambrozjaster, Hieronim, Pelagiusz, *Komentarze do Listu do Tytusa*, 2003
29. Rufin z Akwilei, *Obrona przed zarzutami Hieronima*, 2003
30. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom III, 2003
31. Św. Ambroży, *Wyjaśnienie symbolu. O tajemnicach. O sakramentach*, 2004
32. Orygenes – Hieronim, *Homilie o Księdze Psalmów*, 2004
33. *Dokumenty Soborów Powszechnych*, tom IV, 2004
34. Grzegorz z Nyssy, *Homilie do błogosławieństw*, 2005
35. Nowacjan, *O Trójcy Świętej*, 2005
36. *Korespondencja między chrześcijaninem a muzułmaninem*, 2005
37. *Dokumenty synodów od 50 do 381 roku*, (Synody i Kolekcje Praw, tom I), 2006
38. Augustyn z Hippony, *O chrzcie*, 2006
39. Grzegorz z Nyssy, *O stworzeniu człowieka*, 2006
40. Aureliusz Prudencjusz Klemens, *Wieniec męczeńskie*, 2006
41. Św. Jan Chryzostom, *Mowy przeciwko judaizantom i Żydom. Przeciwno Żydom i Hellenom*, 2007
42. *Konstytucje apostoelskie*, (Synody i Kolekcje Praw, tom II), 2007

In praeparatione:

W przygotowaniu:

Źródła Myśli Teologicznej

SYNODY I KOLEKCJE PRAW

Dokumenty synodów od 381 do 451 roku

Układ i opracowanie
Arkadiusz Baron
Henryk Pietras SJ

Wydawnictwo WAM • Księża Jezuici
Kraków

Źródła Myśli Teologicznej

SYNODY I KOLEKCJE PRAW

Kanony Ojców Greckich

Układ i opracowanie
Arkadiusz Baron
Henryk Pietras SJ

Wydawnictwo WAM • Księża Jezuici
Kraków

Źródła Myśli Teologicznej

SYNODY I KOLEKCJE PRAW

Księgi penitencjalne

Układ i opracowanie
Arkadiusz Baron
Henryk Pietras SJ

Wydawnictwo WAM • Księża Jezuici
Kraków